

EESTI NSV HARIDUSMINISTEERIUM
EESTI NSV PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT

**EESTI KOOLID
SUURE ISAMAASÕJA
AASTAIL
NÕUKOGUDE LIIDU
TAGALAS**

Оркова, Н
Микробиологические показатели
показагели протеса пера
Учен. стетени кандидата биол. наук.
Автореферат дисс. на конкурс
Сеченова). 100 экз. Б. п.
Моск. опрена Ленина мед. ин-т им. И.
М., 1955.

A-23592 III

EESTI NSV PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU
UURIMISE INSTITUUT

EESTI KOOLID
SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL
NÕUKOGUDE LIIDU TAGALAS

EESTI NSV HARIDUSMINISTEERIUM
TALLINN 1964

Koostaja: L. Villand.

Toimetaja: F. Sepp.

2.

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
62093

SAATEKS.

Suur Isamaasõda on andnud ainet loendamatutele uurimustele, kirjandus- ja kunstiteostele. Kahtlemata jääb see karm, kuid kangelaslik lehekülg meie rahva elust veel paljudeks aastateks nii teadlaste kui ka kunstnike huviobjektiks, seda enam, et paljusid üksiknähtusi pole tänapäevani veel suudetudki puudutada. Nii vajab Suure Isamaasõja sündmuste ja käigu üldise uurimise taustal valgustamist ka selleaegne koolielu.

Teatavasti ei seisnud sõda üksnes vahetus võitluses. Et võidus kindel oldi, tuli mõelda tulevikule — sõjapurus- tuste likvideerimisele, ühiskonna edasiarendamisele. See- pärast oli vaja noorte kasvatamisele, koolide eest hoolitse- misele pöörata nii suurt tähelepanu, kui sõjaolud seda vähegi lubasid.

Kõik see langes osaks ka neile eesti lastele, kes sõjapäe- vil Nõukogude tagalasse olid evakueeritud. Väga lühikese ajaga anti nende käsutusse õppe- ja kasvatusasutused — koolid, lastekodud ja lasteaiad, kusjuures oli kindlustatud emakeelse hariduse saamine.

Käesolev väljaanne tahabki valgust heita sellele, kuidas eesti koolid Nõukogude tagalas töötasid, millised raskused ja õnnestumised neile osaks said, mida tähendas neis tin- gimustes rahvaste sõprus.

Võib arvata, et eesti koolide ellukutsumine sõjaolukor- ras polnud kerge ülesanne. Õpetajatekaader moodustus suurelt osalt koolipingist tulnud noorukitest, kellel puudus lähem ettekujutus nõukogude pedagoogikast ja koolikor- raldusest, sellest, kuidas Kommunistlik Partei ja nõu- kogude organid noortele hariduse andmist praktiliselt organiseerivad ja juhivad. Lapsed olid suurele territooriu- mile laiali pillatud, mille tõttu sai moodustada väga väi- keski klassikomplekte, mis nõudis aga palju õpetajaid. Suur puudus oli õppekirjandusest ja -vahenditest. Venekeelse

materjali kasutamist raskendas aga vene keele vähene tundmine, sest ühe nõukoguliku õppeaasta jooksul (1940/41) ei jõutud keelt kuigi põhjalikult omandada.

Kõigele vaatamata tuldi selle raske ülesandega toime, tänu kohalike partei ja nõukogude organite igakülgsel heatahtlikule abile. Tagalakoolide kasvandikud kujunesid nõukogude korra aktiivseteks ülesehitajateks, mõnedest aga on saanud silmapaistvad ühiskonnategelased ning teaduse ja kunsti alal töötajad. Ent ka õpetajad ise käisid läbi suure maailmavaatelise ja töökogemusliku arenemistee. Pärast sõda rakendati nad teadlike, karastunud inimestena tööle hariduse, komsomoli ja parteiaparaadi vastutavates lõikudes.

Aeg on tohutute sammudega edasi läinud. Suur Isamaasõda on küll ajaliselt kaugelt jäänud, kuid ta sunnib end ikka ja jälle teravalt meelde tuletama. Selleaegsetele õpilastele meenub ta karmi noorusena, õpetajatele vastutusrikka tööna. Sellest tekkiski asjaosalistel soov, et tagalas töötanud koolide kohta jäädvustataks kokkuvõtlikulgi kujul mälestusi.

Eeltoodut silmas pidades korraldas Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut 14. novembril 1961. aastal vastavasisulise konverentsi, millest võttis arvukalt osa tagala koolide endisi õpilasi ja õpetajaid. Ettekanded, sõnavõttud ja jutuaajamised elustasid 20 aastat tagasi toimunud karmid, kuid erutavad koolipäevad. Sellest sigines mõte, et mälestused tuleks laiemalegi üldsusele kättesaadavaks teha, eriti õpetajatele ja noortele.

Käesoleva väljaande näol ongi seda teha püütud.

Koostaja.

ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ EESTI ÜLDHARIDUSLIKES KOOLIDES NÕUKOGUDE TAGALAS 1941.—1945. A.

H. KURM.

1. Eesti õppekeelega koolide organiseerimine.

Suvel, aastal 1941, kui fašistlik sõjalaviin Eesti NSV-sse ulatus, evakueerus tuhandeid nõukogude korra ülesehitamisest osavõtnud töötajaid kaugele tagalasse, et seal oma tööga kaasa aidata vaenlase võitmisele. Täiskasvanutega sõitsid kaasa sajad kooliealised noored. Kaugele tagala oblastitesse toimetati ka kolme lastekodu — Narva, Vairava ja Kaagvere lapsed. Esmaseks ülesandeks oli evakueerunute elu-olustikuliste küsimuste lahendamine, mis sõja tõttu nõudis suuri jõupingutusi. Ent oli vaja ka mõelda sellele, kuidas võimaldada eesti noortele hariduse jätkamist emakeelsetes koolides. Selle ülesande lahendamisele asusid partei- ja valitsusorganid, eelkõige Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaat ja kohalikud haridusosakonnad. Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaadi poolt anti välja rida juhendeid, mis nõudsid vastavate koolide korraldamist ja laste paigutamist internaatidesse.

Eesti õppekeelega koolide loomist alustati 1941/42. õppeaasta sügisel. Selle ülesande põhiline lahendamine langes Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi töötajaile, kes eelkõige püüdsid välja selgitada kooliealiste õpilaste arvu üksikutes rajoonides (Eesti NSV-st evakueerunud asusid ju paljudes oblastites ja autonoomsetes vabariikides). Sellesse töösse lülitusid ka Eesti NSV valitsuse volinikud, kes pidid hoolitsema evakueerunute materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste eest.

Esimesel sõja-aastal raskendas eesti koolide loomist eesti rahvusest laste vähesus üksikutes asulates. Tihedamini oli eestlasi Tšeljabinski oblastis, ja haridusosakonna juhataja sm. Dudkin andiski seal juba esimesel evakuatsioonitalvel korralduse eesti õppekeelega klasside ellukutsumiseks

kohalike koolide juures. Tänu kohalikele haridusorganitele õnnestus see isegi niisugustes asulates, kus mitme klassi kohta oli ainult kümme (kohati isegi vähem) õpilast. Tšeljabinski, Magnitogorski ja Nevjanski¹ tööstuslinnades, Verhne-Uralski, Nižne-Uvelski, Varna, Tšesma, Makušino jt. Tšeljabinski oblasti rajoonides lülitusid tagalas viibivad eesti koolinoored juba 1941/42. õppeaastal emakeelsesse koolitöösse. Suuremad koolid loodi Magnitogorski ja Nevjanski lastekodude juurde, kus õppisid Kaagvere, Narva ja Vaivara lastekodu kasvandikud.

1941/42. aasta talvel asuti korraldama ka eelkooliealiste laste kasvatamist, kõigepealt jällegi Tšeljabinski oblastis. Viimase põllumajandusosakond teatas 1942. a. aprillis, et ta on nõus neis kolhoosides, kus leidub suuremal arvul eesti rahvusest lapsi, organiseerima mänguväljakute ja lastesõimede juurde erigrupid eesti kasvatajatega.

Vajadus selliste mänguväljakute järele oli suur: emad ju töötasid. Pealegi oli nii kergem lahendada ka toitlusprobleemi. Kuna neisse mänguväljakutesse koondus osaliselt ka kooliealisi lapsi ja hulgaliselt 7—8-aastasi lapsi (tollal algas koolikohustus kaheksa-aastaselt), siis tegi Eesti NSV Hariduse Rahvakomissari asetäitja A. Valsiner oma kirjaga 3. augustist 1942. a. kasvatajatele ülesandeks kooli astuvatest lastest moodustada erigrupid ja õpetada neile 1—2 tundi päevas lugemist ja kirjutamist. Et õppevahendid puudusid, soovitati kasutada omatehtud liikuvat aabit-sat, mis valmistati ajalehtedest, brošüüridest, õhukesest papist lõigatud lihtsakujulistest tähtedest. Viimaste eeskujuna kasutati eestikeelseid Nõukogude Informatsiooni-büroo teadete pealkirju. Nendest tähtedest koostati silpe ja lihtsaid sõnu. Osa kasvatajaist olid noored, ilma vajaliku ettevalmistuseta. Neile andis Hariduse Rahvakomissariaat üksikasjalisi tööjuhendeid: saadeti eeskujuks päeva töö-plaan, õpetati, kuidas käsitööks kasutada kohalikku materjali (kasetohtu, vitsakesi, männikoort, taimevarsi, savi jms.). Esimesed eestlaste mänguväljakud ja klassid töötasid seega juba 1941/42. õppeaastal. Mõistagi, ei suutnud nad kaugeltki veel haarata kõiki lapsi. Asusid ju paljud evakueerunuist väga kaugel eestikeelsetest koolidest, ent ka sooja riietuse, jalanõude, eriti aga viltide puudumine takistas kooliskäimist.

¹ Nevjansk — linn Sverdlovski oblastis.

Kooli kättesaadavamaks muutmiseks asutati 1942. a. suvel internaatkoolid ja tihendati eestikeelsete klasside võrku. 21. juunil 1942. a. andis Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaat välja korralduse kõikide oblastite haridusosakondadele ja autonoomsete vabariikide hariduse rahvakomissariatidele eesti õppekeelega koolide ja klasside avamiseks igal pool, kus leidub suuremal arvul Eesti NSV-st evakueerunud kooliealisi noori. 1942/43. õppeaastal alustasid tööd iseseisvad koolid ja laialdane võrk eesti õppekeelega klasse kohalike koolide juures Tšeljabinski linnas ja oblastis, Tškalovi, Sverdlovski ja Volga-äärsetes oblastites, Mari, Tšuvaši, Baškiiri ja Tatari ANSV-s. Kokku töötas 1942/43. õppeaastal eestikeelseid koole ja klassikomplekte kohalike koolide juures 35 asustatud punktis ca 600 õpilasega. Nendes kohtades, kus laste arv oli alla kümne, seati sisse paari-kolme asula kohta rändõpetaja, teineteisest aga kaugemal paiknevates asulates lubati eesti õppekeelega klasside asutamist isegi 6—10 õpilasega. Edukalt töötasid 1942/43. õppeaastal rändõpetajad, liikudes kahe kuni kolme kolhoosi vahet ja juhatahes väiksemate õpilasarühmade tööd.

2. Eesti koolide majanduslikust baasist.

Suure Isamaasõja algul evakueeriti kaugele tagalasse hulgaliselt lastekodusid, lasteaedu ning arvukalt üldhariduslike koolide õpilasi ja õpetajaid. Kõigile neile lasteasutustele ruumide leidmine nõudis vaeva, seda enam, et sõjatingimuste tõttu vajati koolimaju haiglateks ja muukski otstarbeks. Kasutamiskõlblikud koolimajad koormati maksimaalselt. Seepärast oli ruumide leidmine kõige tõsisemaks majanduslikuks probleemiks.

Tähelepandevamad raskused ruumidega ilmnasid seal, kus kaugemaist asulaist ja kolhoosidest suurema arvu õpilaste koondamiseks kooli juurde oli tarvis organiseerida internaat (Verhne-Uraliski Eesti Mittetäielik Keskkool, Jegorjevski Õppekombinaadi¹ juures töötav keskkool jt.). Kohalike nõukogude organite vastutulekul anti Verhne-Uraliski kooli käsutusse endine baškiiri koolimaja, kus esi-

¹ Jegorjevsk — linn Moskva oblastis. Seal organiseeriti Suure Isamaasõja aastail Eesti NSV-le mitmesugustel erialadel kaadrite ettevalmistamiseks eesti õppekeelega õppekombinaat.

algu asusid nii kool kui ka internaat. Seetõttu toimus õppetöö ka magamistubades ja kooli saalis. 1943/44. õppeaastal anti kooli käsutusse umbes kilomeetri kaugusel asuv koolimaja, endine aga jäi internaadihooneks. Jegorjevski Õppekombinaadi käsutuses oli neljakorruseline koolihoone, kus leidusid vajalikud ruumid nii õppetööks kui ka ühiselamuks.

Enamik koole ja eestikeelse õppekeelega klasse kasutas kohalike koolide ruume. Nii õppisid Kaagvere lastekodu õpilased esialgu Magnitogorski XXI Keskkooli juures. Nevjanski, Uvelka jt. lastekodude juures olid õppetööks vajalikud ruumid olemas.

Raskusi oli ka kooliruumide kütmise ja valgustamisega. Paljudes koolides muretsesid õpilased ja õpetajad suvevaheajal kütte ise. Nii näit. töötasid 1943. a. suvel Verhne-Uraliski kooli õpilased kütte varumisel (turbasoos, stepist kütte korjamisel) üle 2000 töötunni. Talvel olid 40—50° pakase juures kooli klassid ja internaadiruumid võrdlemisi soojad.

Valgustuseks oli linnades elekter, ent õpiti ka petrooleumilambi valguses. Mõnikord kasutati ka «koptilkat» (s. o. erilist klaasita lampi).

Ka õpilaste toitlustamine, jalatsite ja rõivastega varustamine ei olnud kerge. Verhne-Uraliski internaatkooli, Jegorjevski õppekombinaadi ja lastekodude lapsi toitlustati kehtivate normide alusel võrdselt teiste internaatide ja lastekodude kasvandikega. Lastekodudel olid abimajandid ja aiad, mis aitasid suuresti kergendada toitlustamisprobleemi. Koolide kasutada olevatel maatükkidel kasvatati kartuleid ja mitmesugust aed- ning juurvilja. Nii pandi Verhne-Uraliski kooli õpilaste poolt maha 1943. a. kevadel 800 kg kartuleid ja istutati 1200 kapsataime. Kartuleid, juur- ja aedvilja oli piisavalt, üksnes rasvainetest oli puudus. Toidu kvantiteet oli küllaldane, kuid sõjaolukorrast tingituna jättis soovida kalorsus.

Oblasti täitevkomiteede poolt (näiteks Tšeljabinskis jm.) varustati õpilasi võimaluse piirides soojade rõivaste ja jalatsitega.

Varustuse suhtes olid eesti koolide õpilased tollal isegi teatavas eelisolukorras, sest nad said seda veel täiendavalt Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi kaudu.

Tõsiseks küsimuseks oli õpilaste varustamine õpikutega. Evakueerumisel ei olnud õpikuid kuigi nimetamisväärset

kaasa võetud. Lastel olid kaasas ainult üksikud 1940/41. õppeaastal Eesti NSV-s väljaantud õpikud. Eestikeelse õppekirjanduse hankimiseks koondati koolide valdusse kõik evakueerituil kaasasolevad õpikud. Edukalt kasutati emakeelseid väljaandeid, mis ilmusid õppeaasta kestel Moskvast. Peamiseks lugemisraamatuks eesti keele tundides kujunes A. Jakobsoni «Tules ja veres», koguteos «Võitlusradadel», «Sõjasarv». Ajaloo tundides aitasid selgitada saksa röövvalutajate vägivaldset osa brošüürid «Eesti saksa okupantide kontsa all». Õppetöös kasutati ka Tšeljabinskis ja Moskvast ilmunud eesti ajalehti ning Informbüroo bülletääne. 1943. a. mais ilmus J. Seilentali ja N. Andreseni koostatud lugemik keskkoolidele ja uuesti nägid trükivalgust J. Käisi aabits ning J. Seilentali algkooli lugemik.

Eestikeelse õppekirjanduse puudust aitas leevendada Hariduse Rahvakomissariaat, saates koolidele brošüüre ja raamatuid. Abistas ka ELKNÜ Keskkomitee, kus alates 1. detsembrist 1942. a. hakati saatma eesti õppeasutustele brošüüri «Abiks õpinguis», et kaasa aidata lugemismaterjali puuduse kõrvaldamisele eesti koolides.

Venekeelse õppe-, poliitilise ja ilukirjandusega varustati eesti koole tsentraliseeritult.

Mõningad koolid muretsesid endale sõjaaja tingimustest hoolimata küllalt suure raamatukogu. Nii ostis Verhne-Uralski kool 300-kõitelise raamatukogu, milles oli silmapaistvaid teoseid nii vene kui ka nõukogude klassikast. Sama kooli raamatukogus leidis ka kogu tagalas ilmunud eestikeelne kirjandus.

Kirjutusmaterjaligi hankimine ei olnud hõlpus. Kuna paljudes ainetes õpikud hoopis puudusid või oli neid üksikuid, siis õpetajad koostasid lühikonspekte, mõningatel juhtudel dikteerisid lühikesi kokkuvõtteid. Venekeelsete õpikute järgi koostasid õpilased konspekte ka ise. Viimaste valmistamine nõudis aga suuremat paberikulu ja selle tõttu ei jätkunud paljudel eesti koolidel kohalike koolidega samadel alustel saadud vihikutest. Paberipuudus oli sõja algul suur. Nii mõnigi kord saadi lisa Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadilt. Seal saadud paberit kasutati ka koolitunnistuste valmistamiseks.

Õppevahendite osas (kaardid, tabelid, mulaažid) püüti kasutada kõigis nendes koolides, mis töötasid vene koolidega samas majas, viimaste omi. Peab ütlema, et eesti koo-

ide õpetajad ja õpilased tegid õppevahendite valmistamisel ka ise suurt tööd, mis võimaldas kõige suuremast puudusest üle saada.

Kokku võttes võib öelda, et hoolimata erakordselt raskest sõjaaja tingimustest, ületati vennasvabariikide abiga kõige suuremad majanduslikud takistused ja koolid võisid töötada.

3. Õppe- ja kasvatustöö ümberkorraldamisest vastavalt sõjaaja tingimustele.

Suur töö seisis eesti koolidel ees kogu õppe- ja kasvatustöö ümberkorraldamisel vajalikule ideelis-poliitilisele tasemele. Olid ju selles suhtes eesti pedagoogide kogemused üsna napid. Ainult üks õppeaasta oli töötatud nõukogude koolis. Oli tarvis anda kogu kooli õppe- ja kasvatustööle võitlev, patriootiline iseloom, teostada nõukogude patriotismi kasvatamist seoses toimuva võitlusega ning igapäevase tööga koolis ja väljaspool kooli. Eesti kolleege abistasid teiste vennasvabariikide õpetajad, kelle töökogemustega oli võimalik tutvuda nii otseses tööprotsessis kui ka ajalehes «Учительская газета» ilmunud artiklite põhjal. Nii arutati Verhne-Uralski koolis 1943. a. ja 1944. a. mitmeid uusi pedagoogilisi probleeme käsitlevaid artikleid. Sama toimus ka teistes koolides.

Õppetöö organiseerimisel tuli arvestada ka neid ümberkorraldusi, mida teostati kooli alal Suure Isamaasõja päeval. 1943. a. kehtestati «õpilasreeglid», 1944. a. jaanuaris viiepilliline hindamissüsteem, kaotati sotsialistlik võistlus õppetöö alal, mis oli toonud endaga kaasa hinnete kunstliku kõrgendamise, 1944. a. juunis kehtestati lõpuksamid algkooli, 7-klassilise kooli lõpetajatele ja küpsusksamid keskkooli lõpetajatele.

Abiks õppetöö ümberkorraldamisel olid Riikliku Koolide Teadusliku Uurimise Instituudi poolt väljaantud meetodilised dokumendid, nagu «Õppe- ja kasvatustöö organiseerimine Isamaasõja perioodil», «Õppe- ja kasvatustöö organiseerimine internaatides», «Kehaline kasvatus koolis», «Õpilaste ettevalmistamine põllumajanduslikeks töödeks», «Ühiskondlik-poliitiline kasvatus».

Õppeaasta algas (välja arvatud esimene sõja-aasta) 1. septembril ja lõppes nooremates klassides mai lõpul. Vane-

matel õpilastel algasid siis eksamid, mis kestsid kuni juuni lõpuni.

Koolimajade ülekoormatuse tõttu töötati mitmes vahetuses. Õppetunnid olid 45-minutilised ja ainult mõningates koolides, kus ühes ja samas majas töötas mitu kooli, olid tunnid 40-minutilised

Enamus klasse töötas liitklassidena. Tavaliselt oli ühendatud kas siis I ja II või I ja III, III ja IV või II ja IV, veel väiksemates koolides olid ühendatud aga kõik neli klassi. Ainult suuremates koolides töötasid vanemad klassid eraldi (näiteks Verhne-Uralskis töötasid eraldi V, VI ja VII klass, samuti ka Jegorjevski õppekombinaadis).

Õppetöö kindlasuunalisem organiseerimine algas 1942/43. õppeaastal. Eestikeelsetele koolidele ja klassidele saadeti ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi poolt välja järgmine õppeplaan:

1942/43. õppeaasta õppeplaan eesti koolidele

Õppeained	K l a s s i d						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Emakeel	12	12	7(5)	6	7(6)	5	4(3)
Ilukiri	2	2					
Vene keel			5	5	6	6	6
Aritmeetika	7	7	6	6	7		
Loodusõpetus			2(1)	2	3	3	2
Algebra						6	5(6)
Maateadus			2	2(3)	3	2(3)	2
Konstitutsioon							7(1)
Joonistamine	1	1	0,5	0,5	0,5	1	
Laulmine	1	1	0,5	0,5	0,5		
Füüsika						2	3
Keemia							3(2)
Võõrkeel					3(4)	3	2
Joonestamine					1	1	1
Kehaline kasvatus	1	1	1	1	1	1	1
Ajalugu			0(3)	3(2)	2	3(2)	2(3)

Samal ajal varustati koolid ka eestikeelsete programmi-dega esimesest kuni neljanda klassini. Vanemates klassides kasutati venekeelseid õppeainete programme. Eesti keele kui õppeaine jaoks kohandati 1940/41. õppeaastal kehtinud programm.

Tagalas asuvates eesti koolides taotleti õppe- ja kasvatustöö tihedat seostamist. Valdav enamus õpetajatest teostas hoolikalt läbimõeldud ideelis-poliitilist kasvatustööd igas õppetunnis. Tundides kasutatava õppematerjali valik oli niisugune, et see igati soodustaks nõukogude patrio-

tismi kasvatamist. See ei jäänud kajastumata ka õpilaste töödes. Nii kirjutas Nižne-Uvelski eesti algkooli III klassi õpilane oma kirjandis:

«Ma kahetsen, et olen alles 10-aastane ja ei saanud kaasa minna oma tädipojaga diviisi ja ometi natukenegi kasu tuua oma nõukogude rahvale. Kui mind praegu keegi kutsumaks, siis tõuseksin silmapilk siit Remissoni (tüdruk elas Remissoni juures — H. K.) laua tagant ja läheksin sinna, kus mind rohkem on tarvis.»

Sama klassi õpilane koostas 1942. a. kirjandi «Nõukogude noorus» asemel luuletuse, mille viimased stroofid on niisugused:

Nii sammugem, noored, nüüd teele,
me kodumaa võitluse eest.
Ning sammugem julgelt teele,
sest punane lipp on me ees.

Me oleme nõukogude noored
ja võimsad on meie käed.
Me võidame mäed ja orud.
Koos meiega punased väed.

Ka etteütluste tekstid olid koostatud selliselt, et nad mõjuksid kasvatavalt.

Sama kooli VI klasside eesti keele etteütluse teksti algus oli järgmine: «Eesti rahvas tunneb kõige teravamalt seda laastamistööd, mida saksa fašistlikud okupandid teevad eesti hariduse ja kultuuri kallal. Kultuurilist laastamist ja eesti rahva kui kultuurirahva hävitamist saksa okupantide poolt tunnevad eestlased eriti valusalt seepärast, et enne okupatsiooni oli eesti rahvas ühe aasta kestel osa võtnud sellest suurest kultuurilisest tõusust, mille tõi endaga kaasa nõukogude kord.»¹

Tõsiselt tuli tollal arvestada õpilastele individuaalse lähenemise nõuet. Osa õpilasi oli koolist eemal olnud aasta, teised kaks ja näiteks Jegorjevski keskkoolis oli palju selliseidki noori, kes peale pikemat vaheaega alustasid uuesti õppimist. Et nad suudaksid teistega sammu pidada, tuli eelkõige selgusele jõuda nende õpilaste teadmistes ja siis nad järk-järgult viia klassi tasemini. Seda vaeva ei peljatud. Tollal eesti koolides õppinud noored tuletavad meelde, kuidas nendega kannatlikult töötati, kuni nad jõudsid

¹ Verhne-Uraliski kooli arhiiv. Inga Ristikivi etteütlus 20. V 1944.

klassi tasemini. Verhne-Uralski kooli direktor R. Rägastik otsis sellised õpilased üles internaadiruumidest ja töötas nendega nii kaua, kuni materjal oli omandatud. Õpetajad J. Gabovitš, H. Zimmermann, J. Kurn ja paljud teised toimisid samuti.

Sõja ajal, kui paljud koolinoored pidid teadmisi rakendada praktikas, ilmes, milline väärtus on kindlalt omandatud teadmistel. Seda taotletigi. Kuna tagala koolides oli õpilaste arv klassides suhteliselt väike, võimaldus õpilaste teadmisi kontrollida iga päev. Seepärast valmistusid õpilased hoolikalt igaks õppetunniks. Väärrib märkimist, et sõjaaja tingimused kujundasid noortes väga tõsise ja asjaliku töömeeleolu, mis lõi hoolika suhtumise ka õppetöösse.

Tundide õppe- ja kasvatustöö taset kontrolliti nii kooli juhtkonna kui ka Hariduse Rahvakomissariaadi töötajate poolt. Nii oli Verhne-Uralski koolis täpne tundide kontrollimise kaust, kuhu märgiti, kuidas, kunas ja milliseid tunde direktor kontrollib ja millised on kontrollimise resultaadid. Tähelepanelikult suhtusid koolitöösse Hariduse Rahvakomissariaadi töötajad. Hoolikalt analüüsis tunde sm. A. Valsiner, andes metoodilist abi noortele õpetajatele. Kui noorte õpetajate töös oligi märgata mõnikord kogemuste vähesust, metoodilist küündimatust, korvas neid puudusi andumus ja hoolikus. Sm. A. Valsiner kirjutas: «Paljude noorte kutseta õpetajate andumusliku töö kaudu avanes nende loomupärane pedagoogiline talent, nii et neid võiks julgesti suunata kõrgemasse pedagoogilisse õppeasutusse kutselist ettevalmistust omandama. Sellistena võiks mainida Loreida Raudseppa ja Urve Müürseppa Uvelka rajoonist, Helmi Zimmermanni Tškalovi oblastist, Ilse Rästast Verhne-Uralskist, Palmi Seppa Varina rajoonist. Ei saa mainimata jätta ka Magnitogorski III lastekodu noori kasvatajaid.»¹

Noorte algajate kõrval oli ka arvukalt vilunud pedagooge, nagu Robert Rägastik, Juhan Taimsoo, Jaan Kurn, Miralda Prääts, Hein Vergo ja paljud teised.

Õppetöö tulemuste näitajaks olid kevadised katsed, kontrolltööd ja eksamid. Viimased toimusid rahvuskoolide juhendite alusel. Vastavalt Hariduse Rahvakomissariaadi ringkirjale toimusid neljandates ja viiendates klassides

¹ Rahva Hääl nr. 27, (452), 9. juuli 1943.

eesti keele diktaat, vene keele suuline katse, kuuendates klassides toimusid eesti keele suuline eksam, vene keele suuline ja kirjalik eksam. Seitsmendates klassides oli eesti keeles suuline ja kirjalik eksam, vene keeles kirjand. Kõik muud katsed ja eksamid toimusid samades ainetes ja sama korra järgi, mis oli ette nähtud vene õppekeelega koolidele.

Õpetajate ja õpilaste ühiste jõupingutuste tulemusena saavutati tollal suhteliselt kõrge õppeedukus. Nii lõpetasid 1942/43. õppeaastal Verhne-Uralski kooli 73-st õpilasest 67, neist 15 kiitusega, 3 jäid kursust kordama, 3 said järelksamid.¹ Siinjuures peab märkima, et paljud õpilased astusid kooli õppeaasta kestel, mõned koguni III õppeveerandil.

Niisama edukalt töötasid eesti koolid ka Tšeljabinskis, Sverdlovskis, Nevjanskis ja mujal. Tškalovi oblastis Mustajevski rajoonis töötavas eesti koolis lõpetasid 1943/44. õppeaastal klassikursuse üle 50% õpilastest kiitusega. Uvelka lastekodu õppeedukus oli samal aastal I klassis 90%, II klassis 94%, III klassis 100%, IV klassis 90%, V klassis 85%.

Lapsed, hästi informeeritud sündmustest sõjatandril, mõistsid, et varsti avaneb neil võimalus pääseda koju, ja sinna tahtsid nad minna õppetöö eesrindlastena. 1943/44. õppeaastal lõpetas näiteks Verhne-Uralski kooli 98,9% õpilastest, kusjuures vene keeles, ajaloos, geograafias ja loodusteaduses saavutati täielik õppeedukus.²

Silmapaistva eduga õppisid Jegorjevski õppekombinaadi keskkooli õpilased. VIII, IX ja X klassis õppisid peamiselt need noored, kes sõja tõttu pidid õpingud katkestama. Kümnendas klassis võeti ühe õppeaasta jooksul läbi kaks klassikursust, kusjuures lõpetajate teadmised osutusid vägagi headeks. Parimate lõpetajatena omandasid selle keskkooli lõputunnistuse A. Künnap, M. Makarov ja M. Valdas.

Saavutused koolitöös on seda hinnatavamad, kui võrd õppimistingimused olid mitmeti ebasoodsad. Küllaltki head õppetöö tulemuste saavutamine on seletatav üksnes kõrge teadlikkuse ja kohusetundega nii õpilaste kui õpetaja-

¹ Verhne-Uralski kooli arhiiv. Aruanded 1942/43. õppeaasta kohta, lk. 14—15.

² Verhne-Uralski kooli arhiiv. Protokolliraamat. Protokoll nr. 11, 2. VI 1944.

jate poolt. Mõisteti, et töö koolis on niisama vajalik nagu Nõukogude sõdurite võitlus rindel. Silmapaistva õppe-
edukuse saavutamiseks aitas kaasa ka individuaalne töö
iga õpilasega. See võimaldas laste teadmiste ja oskuste
taset suhteliselt ühtlustada ja see omakorda soodustas kogu
klassi aktiivset tööd. Õpetajad ja õpilased töötasid maksimaalse
pingega ning pälvisid oma eduka tööga kohalike
haridusorganite tähelepanu.

4. Klassi- ja koolivälisest tööst tagala eesti koolides.

Tagalas viibivad eesti õpetajad ja õpilased mõistsid, et
lisaks heale õppimisele on vaja rakendada ka klassi- ja
koolivälisesse ning ühiskondlikult kasulikusse töösse.
Klassi- ja koolivälises töös peeti silmas mitmeid eesmärke:

1. ideelis-poliitilist kasvatustööd;
2. ürituste korraldamisest saadavate sissetulekute näol
toetada Nõukogude armeed materiaalselt;
3. noorte füüsilist karastamist.

Olulist osa selles töös etendasid pioneeri- ja komsomoliorganisatsioonid.

Klassivälise, eriti aga ühiskondlik-kasuliku töö organi-
seerijaiks olid eranditult kommunistlikud noored ja pione-
nerid. Tegutsesid ju valdava enamuse eesti koolide ja
klasside juures kommunistlike noorte alorganisatsioonid
ja pioneerimalevad, kusjuures paljudes koolides, näiteks
Verhne-Uralskis, Jegorjevskis, Mustajevskis jt. olid pea-
aegu kõik pioneerielised lapsed pioneerid.

Eriti agaralt tegutsesid pioneerid Uvelka lastekodus, kus
vanempioneerijuhiks oli Karl Siilivask. Siinne pioneeri-
rühm tegi kõik, et laste vaba aeg kulgeks sisukalt ja huvi-
tavalt. Korraldati palju mitmesuguseid spordiüritusi.
Kindlalt oli juurdunud hommikvõimlemine. Tehti pidusid
ja kirjutati näidendeidki, sest repertuaar oli kasin. Kasva-
tajad kandsid koos õpilastega ette P. Rummo näidendi
«Pruun katk». Lastekodu lapsed esinesid mitmesuguste
ettekannetega ettevõtetes ja haiglates. Distsipliinirikku-
misi lahendas pioneeride endi ühiskondlik kohus.

Silmapaistvalt hästi tegutses ka Verhne-Uralski pio-
neeriorganisatsioon. Pioneerijuhina töötas sama kooli
seitsmenda klassi õpilane M. Rägastik. Koolis oli 31 liik-
mest koosnev komsomoliorganisatsioon, mille sekretärina

tegutses õpetaja Ilse Rästas. Korraldati huvitavaid komso-
molikoosolekuid, peeti kirjavahetust eesti rahvuslike väe-
osadega, võeti osa ülelinnalistest hoogtöödest.

Kõikides pioneerimalevates jälgiti täpselt rindesünd-
musi. Selleks organiseeriti koondusi, kus lapsed ise andsid
ülevaate sellest, mis toimus frondil. Pioneerid kujundasid
kaardid, millel nad tähistasid punalipukestega Nõukogude
vägede edasiliikumist vastavalt Nõukogude Informatsioo-
nibüroo teadetele. Väga sageli pühendati pioneerikoon-
dused, temaatilised õhtud, kollektiivsed ajalehtede ja
raamatute lugemised Nõukogude armeele ja tema kange-
lastele.

Verhne-Uralski laste huvi rindesündmuste vastu oli era-
kordne. Näiteks öösiti kella 23.30 ajal, kui Moskva raadio
Informatsioonibüroo teateid edasi andis, tulid lapsed salaja
reproduktori juurde saadet kuulama. Nii oli see ka teistes
koolides ja lastekodudes.

Pioneeride ja kommunistlike noorte ühise üritusena anti
välja seinalehti «Võitlus», «Kooli Kaja», «Tasuja», mis
kutsusid noori üles väsimatule tööle ja rinde igakülgsele
abistamisele. Nii kirjutasid Verhne-Uralski kooli pioneerid
oma seinalehes «Kooli Kaja» Eesti NSV aastapäeval
1944. a.: «Kõigi evakueerunute kohuseks on kaasa aidata
Nõukogude Liidu sõjalise võimsuse tugevdamiseks ja
tagala veelgi paremaks kindlustamiseks ning organiseeri-
miseks rinde toetamisel. Teame ju kõik, et mida paremini
on varustatud relvastuse, riietuse ja toidutagavaradega
Punaarmee, seda rutemini jõuab kätte hetk, millal võime
asuda tagasiteele oma kallile kodumaale. Eesti NSV loo-
mise 3. aastapäeva puhul on kõigi evakueerunute ühiseks
sooviks, et järgnevaid aastapäevi võiksimme juba pühitseda
vabastatud kodumaa pinnal, rahulikel ja õnnelikel üles-
ehitustöö päevil.»¹

Seinalehed valgustasid ka noorte ühiskondlik-kasulikku
tööd, aitasid võidelda sanitaarse olukorra parandamise ja
distsipliini eest.

Kõikides koolides peeti pioneeride ja kommunistlike
noorte algatusel kirjavahetust Nõukogude armee eesti rah-
vuslike väeosadega. Lapsed kirjutasid: «Meie oleme veel
noored, meid ei lubata veel rindele minna, seepärast palu-
me teid, vanemad vennad ja seltsimehed, makske meie

¹ Verhne-Uralski kooli arhiiv. Seinaleht 21. VII 1944.

eest kätte vaenlastele! Meie valmistume tuleviku võitlusteks. Kui läheb vaja, kutsuge meid, sest teadke, et teie tagalas on valmis uus põlv teie kohti täitma iga tund. Me palume teid: hävitage vaenlasi, vabastage pruunist katkust meie suure kodumaa püha territoorium, et jälle saaksime minna tagasi kaunisse Eestisse.»¹

Riiklike pühade puhul saadeti rindele pakikesi, mis sisaldasid endavalmistatud kingitusi, nagu salle, kindaid, tubakakotte, suitsupitse jne. Rinnet abistati ka raha kogumisega kaitsefondi. Sel eesmärgil organiseeriti isetegevuskontserte, millest laekunud tulu annetati relvade tootmiseks, tankikolonnide loomiseks.

ÜLKNÜ Keskkomitee organiseeris noortele saateid Leningradi ja Moskva raadiojaamadest. Nende saatete temaatika oli üsna mitmekesine, näit: «NSV Liidu tagalast», «Eesti ja teistest rahvustest noorte võitlusest», «Nõukogude Eesti partisanidest», «Sakslaste kuritegudest», «Eesti töölisnoortele», «Vägivaldse saksa mobilisatsiooni vastu», «Punaarmee kangelastest». Nende kaudu tutvusid okupatsioonikesks vaevlevad eesti noored nõukogude noorte elu ja kangelastegudega, õppisid tundma tegelikku olukorda frondil, mis ergutas neid üha pingsamale võitlusele okupatsioonivõimude vastu.

Sagedaseks esinejaks nii raadios kui frondil oli Jaroslavli eesti kooli üheteistkümnest pioneerist koosnev rühm, mis tegutses koos Eesti Riikliku Kunstiansambliga. Esineti isegi Moskva Kremli. Rühma repertuaari kuulusid koorilaulud, võimlemis- ja tantsunumbrid, viiulipalad. Ilmar Tammur, Tallinna Draamateatri praegune peanäitejuht, kes tollal oli Jaroslavli koolis vanempioneerijuhiks, aitas palju kaasa selle rühma kunstilise taseme tõstmisele.

Eesti koolide õpilased esotsas kommunistlike noorte ja pioneeridega olid aktiivsed kunstilise isetegevuse ja klassivälise töö organiseerijad. Nad esinesid avalike kontsertidega, korraldasid riiklikel pühadel aktusi ja esinesid haiglais. Peamiselt viljeldi mitmehäälseid koorilaule, eesti rahvatantse, montaaže ja näidendeid. Korduvalt pälvisid kiitust Verhne-Uralski eesti kooli õpilased. Kooli juures töötasid orkester, deklamaatorid ning laulu- ja tantsuansamblid. Palju hoolt ja vaeva pühendasid sellesse töösse

¹ Rahva Häääl nr. 11 (436), 20. III 1943.

komsomoliorganisatsiooni sekretär Ilse Rästas koos õpetaja Miralda Präätsiga, kes juhtisid mitmeid isetegevuskollektiive. Koolidevahelisel noorsoo kunstilise isetegevuse olümpiaadil anti Verhne-Uralski koolile rändpunalipp. Erilise poolehoiu osaliseks said mitmehäälsed sega- ja poistekoorid, omakoostatud montaažid ja õpilaste poolt seatud karakter- ning koomilised tantsud. Kooli isetegevuslased esinesid kohalikus raadios ning olid nii populaarsed, et Verhne-Uralskis ei möödunud ühtegi pidu, kuhu ei oleks palutud esinema ka eesti koolinoori. 1944. a. oktoobripühade ajal esinesid nad linna eesrindlikele töötajatele kontserdiga.

Oma viimistletud repertuaariga olid tunnustatud ka Nižne-Uvelski eesti kooli õpilased, kes said rajooni ülevaatusel kiituskirja. Tškalovi oblasti Mustajevski eesti algkooli lapsed õppisid noore pedagoogi H. Zimmermanni juhtimisel mitmehäälseid vene- ja eestikeelseid laule, orkestripalu ning rahvatantse. Tškalovi oblasti olümpiaadi žürii märkis ära ettekantud palade täpset viimistlust ning kunstipärast esitamist.¹

Noored isetegevuslased näitasid üles erakordset kombinereerimisoskust oma rõivaste ja kostüümide valmistamisel. Nii õmmeldi tumeda kooliseeliku peale mitmevärvilised paberiribad ja saadi eesti rahvariie. Marlit ja vanu riidesemeid kasutati ära kostüümide valmistamiseks. Samuti kasutati samblikke, kasetohtu ning muid «metsasaadusi».

Noorte isetegevus aitas lähendada ja tutvustada eesti töötajaid teistele Nõukogude Liidu rahvastele, kellega evakuatsiooniajal kokku puututi.

Aktiivselt töötasid koolide juures ka kehakultuurikollektiivid, kasvatades noortes selliseid moraalseid ja füüsilisi omadusi, mis olid vajalikud tulevastele sotsialismiehitajatele. Eesti noored võtsid osa krossidest ja võistlustest ja said korduvalt tunnustuse osaliseks.²

Eesti õpilased ja õpetajad mõistsid, et oma tänu Nõukogude kodumaa suhtes ei osuta nad üksnes hea õppimise ja aktiivse isetegevusega, vaid ka ühiskondlik-kasuliku tööga. Koolinoored töötasid kolhoosides ja sovhoosides, aitasid leevendada teravat töökäte puudust, eriti sügisest

¹ Rahva Hääl nr. 36, 10. XI 1943.

² Rahva Hääl nr. 33, 8. VII 1944.

koristustööde ajal. Õpilased ise remontisid koolimaju, varusid kütet. Üksi Verhne-Uralski kooli õpilased töötasid 1943. a. üle 2000 töötunni, millest saadud tasu (ca 5000 rubla) anti Punaarmee fondi. Nad ei jäänud kõrvale ka ülelinnalistest hoogtööpäevakutest kruusakaevamisel ja tööst ümbruskonna kolhoosides. Mustajevski eesti õppekeelega kooli pioneerid puhastasid umbrohust 150 ha põldu ja kogusid ravimtaimi.¹ Edukalt töötasid kolhoosides Stepinski algkooli pioneerid. Kuibõsevi lähedal asuva Kineli kooli õpilased eesotsas Ernst Helemäega kogusid vanametalli ning abistasid lähedal asuvaid kolhoose tomati- ja arbuusipõldude puhastamisel ning herne koristamisel. Ühiselt käidi kolhoosis viljapäid korjamas ja kartuleid võtmas. Talvel aga aitasid pioneerid oma vanematel tekstiilivabrikus teha lihtsamaid töid, nagu lõngu vedada, tühje poole koguda, riidet lattu viia jne.

Pioneer Karl Truss, kes elas sõja ajal Tomski oblastis Zarjanski rajoonis Berjozovka sövhoosis, oli koos emaga mitmesugustel põllutöödel nii silmapaistev, et teda autasustati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi poolt medaliga «Eesrindliku töö eest Suure Isamaasõja päevil». Tšeljabinski oblasti kolhoosis «Kombain» töötas tublilt nooruk traktorist Lembit Merdik, kelle masinal lehvits pioneerilipp. Selle pioneerilipu tõi ta 1944. a. talvel sünnimaale. See jäi ta lahutamatuks kaaslaseks kõigis lahinguis.²

Tõhusa tööga andsid eesti koolinoored omapoolse panuse vaenlase hävitamiseks ja aitasid lähemale tuua võidupäeva.

Kokku võttes tuleks rõhutada, et eesti koolide loomine Nõukogude Liidu tagalas oli nõukogude rahvuspoliitika veenvaks avalduseks. Kaitstuna sõjakoleeduste eest, abistatuna vennasvabariikide poolt, võimaldati eesti lastel emakeeles õppida. Õppe- ja kasvatustööd tehti tagala koolides tõhusalt, nõudlikult, ideelis-poliitiliselt läbimõeldult. Noorte edukas õppetöö, nende osavõtt ühiskondlike ülesannete täitmisest, sisukas pioneeri- ja komsomolitöö näitasid, et nad küpsesid kiiresti nõukogude patriootideks ja oskasid mõista ning hinnata hariduse tähtsust.

¹ Rahva Hääl nr. 36, 10. IX 1943.

² Nõukogude Kool nr. 3, 1962, lk. 866.

5. Pedagoogilise kaadri ettevalmistamisest.

Sõjaaja erakordsetes oludes töötamine nõudis õpetajailt rikkalikke teadmisi, leidlikkust ja kohanemisvõimet. Suurem osa õpetajaist olid küll juba varem pedagoogidena töötanud, ent ka paljud pedagoogilise ettevalmistuseta noored asusid koolipõllul esimesi vagusid ajama. Õpetajate abistamiseks otsustati 1942. aasta novembri algul Tšeljabinskis korraldada eesti õpetajate päevad. Sellega taheti aidata algajaid pedagooge, kel puudusid kogemused (eriti töös liitklassidega); töötada välja ühtlustatud õppeplaanid; vahetada 1941/42. õppeaasta töö kogemusi. Siin kuulati mitmesuguseid ettekandeid: eesti õpetajate ülesandeist Nõukogude tagalas, eesti ja vene keele metoodikast, teiste õppeainete metoodikast, Suure Isamaasõja käsitlemisest üksikutes õppeainetes ja selgitati õppetöö korraldamise praktilisi küsimusi. Vaatamata kaugusele ja sõjaaegsetele reisiraskustele, ilmusid kõik tööle määratud õpetajad õigeaegselt kohale. Päeval kuulati ettekandeid ja loenguid, öösel tehti väljavõtteid loengukonspektidest ja õpikutest. Raamatu- ning vihikupakkidega koormatult sõitsid õpetajad tagasi oma töö juurde, kaasas tubli annus töötahet.

Partei ja valitsus, arvestades Nõukogude armee peatset võitu, alustas varakult uue kaadri ettevalmistamist ja olemasoleva kvalifikatsiooni tõstmist, et seda pärast Eesti NSV vabastamist täie pingega tööle rakendada. Hariduse Rahvakomissariaadil tuli eelkõige ette valmistada haridusala juhtivaid töötajaid, aga ka õpetajaid ja ELKNU uusi kaadreid.

Kvalifitseeritud õpetajate ettevalmistamiseks korraldati Moskva linna Pedagoogilise Instituudi juures kursused, mille juhatajaks määrati instituudi dotsent S. A. Frumov. Kursustele kutsuti praktilisi õpetajaid endise õpetajate seminari ettevalmistusega. Aastase õppeaja jooksul anti kursuslastele seitsmeaastase kooli ainerühma õpetaja ettevalmistus. Kaugetest tagalaoblastitest (Omskist, Novosibirskist, Arhangelskist, Tšeljabinskist jt.) ilmunud õpetajad alustasid tööd 1943. a. detsembri algpäevil. Kursuslaste eest hoolitseti igati. Neile määrati 400-rublane kuu stipendium, lisaks tasuta korter ja küte. Instituudi üliõpilastega võrdsetel alustel võisid eesti õpetajad kasutada instituudi sööklad, kauplust, õppevahendeid, raamatukogu ja õppekabinette.

Kursuste kavas oli 1200 loengutundi, kusjuures loeti järgmisi distsipliine:

1. Marksismi-leninismi alused	95	loengutundi
2. NSV Liidu rahvaste ajalugu	125	„
3. NSV Liidu geograafia	10	„
4. Vene keel	180	„
5. Eesti keel	140	„
6. Vene kirjandus	110	„
7. Eesti kirjandus	140	„
8. Pedagoogika ja pedagoogika ajalugu	130	„
9. Psühholoogia	60	„
10. Eesti keele õpetamise meetodika	40	„
11. Eesti kirjanduse õpetamise meetodika	40	„
12. Ajaloo õpetamise meetodika	30	„
13. Pedagoogiline praktika	50	„

Kursuste lektoreiks olid Moskva silmapaistvad pedagoogid-õpetlased. Nii luges NSV Liidu rahvaste ajalugu prof. P. P. Smirnov, marksismi-leninismi aluseid I. G. Markov, psühholoogiat prof. G. A. Fortunatov, vene kirjandust dots. V. S. Sidorin, pedagoogikat ja pedagoogika ajalugu dotsent S. A. Frumov. Loengud olid kõrgel teaduslikul tasemel, huvitavad ja veenvad. Eriti suure huviga jälgisid kursuselased dotsent Sidorini loenguid vene kirjandusest, mis äratasid kuulajais sügavat huvi ja armastust vene kirjanduse vastu.

Pedagoogiline praktika toimus parimates koolides, näiteks Moskva 110. koolis (direktor Novikov). Mitteküllaldase vene keele oskuse tõttu ei olnud kursuslastel võimalik ise tunde anda, kuid selle asemel kuulasid nad paljude väga heade õpetajate tunde, tutvudes ühtaegu põhjalikult kooli juhtimise probleemidega, klassi- ja koolivälise tööga, komsomoli- ja pioneertööga. Kooli küllastamisel jagasid kursuselased tööloigud omavahel ära: nii tutvus üks põhjalikult direktori, teine õppealajuhataja, kolmas klassijuhataja, neljas raamatukogu, viies pioneerijuhi tööga. Samuti võeti osa mitmesuguste erinevate ülesannete praktilisest teostamisest. Hiljem korraldati arutluskoosolekud, kus analüüsiti tähelepanekuid ja andmeid.

Loengutest vabal ajal organiseeriti kursuslastele hulgaliselt ekskursioone Moskva mitmesugustesse koolivälisestesse asutustesse, nagu noorsooteatrisse, nukuteatrisse, pioneeride paleesse jne. Tutvuti Moskva Ajaloomuuseumi

juures tegutseva ajalooringi tööga. Avarad võimalused olid kursuslastel Moskva suurtes raamatukogudes töötamiseks, samuti teatrite, kontsertide, populaartheaduslike loengute jne. külastamiseks, mida ka ohtrasti kasutati.

Kursuslaste töötulemused olid head ja eksameil hinnati enamuses vastajate teadmisi neljade ja viitega. Nii said kursuste lõpetajad küllaldase teoreetilise ja praktilise ettevalmistuse tööks okupantidest vabastatud Nõukogude Eestis. Kursuste lõpetajad suunati tööle mitmesugustele ametikohtadele: Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaati, haridusosakondade juhatajateks, koolidirektoriteks ja õpetajateks. Enamikus töötasid nad silmapaistva eduga.

Kuigi need kursused ei haaranud laiu õpetajate hulki, oli nendel ometi suur tähtsus. Kursuste lõpetajad tutvusid nõukogude pedagoogikaga nii teoreetiliselt kui praktiliselt ning töötades hiljem juhtivatel kohtadel Nõukogude Eestis, avaldasid positiivset mõju eesti kooli nõukogulikule ülesehitamisele.

Tungiv vajadus oli ette valmistada ka keskkooli õpetajate kaadrit. Vähesese keeleoskuse tõttu osutus keskkoolilõpetajatel ja üliõpilastel, kelle õppetöö sõja tõttu oli katkenud, õppimine raskeks. Seepärast korraldati Jegorjevski õppekombinaadis 81 noorele vene keele kursused, kus nad 3 kuu jooksul õppisid keelt 450 tundi. Kursuse lõpetajad suunati seejärel edasi õppima Moskva ja teiste linnade kõrgematesse õppeasutustesse.¹ Paljud neist lõpetasid hiljem Tartu Riikliku Ülikooli ja asusid tööle õpetajatena keskkoolides. Vastavalt NSV Liidu RKN Üleliidulise Kõrgemate Koolide Komitee otsusele 13. novembrist 1943. nr. 303 pedagoogilise kaadri ettevalmistamise kohta, suunati Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi poolt õppima 10 inimest aspirantuuri, 30 üliõpilast kõrgematesse õppeasutustesse. N. Sepa, O. Tuisk, S. Šer, L. Laur, L. Viidas ja teised alustasid uuesti õppimist Tšeljabinski Pedagoogilises Instituudis, Kostroma Herzeni-nimelises Pedagoogilises Instituudis, Moskva Võörkeelte Instituudis.

Pioneerijuhtidena ja komsorgidena töötamiseks vabastavas Eestis valmistasid noori ette Jegorjevski Eesti Õppekombinaadi juures ELKNÜ kaadrite ettevalmistamise 6-kuulised kursused, mille lõpetas 133 kommunistlikku noort. Kursuste töö oli edukas: üle poole osavõtjatest lõpe-

¹ Rahva Hääl nr. 41, 15. X 1943.

tasid ainult heade ja väga heade hinnetega ja enamus osutus ideelis-poliitiliselt nii küpseks, et võidi vastu võtta partei ridadesse.¹

Arteki pioneerilaagris viibinud kümme eesti pioneeri suunati Puškinos korraldatud komsomolikaadri ettevalmistuskursustele. 1942/43. aasta talvel töötas Mõškinos (Jaroslavli oblastis) ELKNÜ uute kaadrite kasvatamise kursus. Siin tutvusid noored mitmesuguste praktiliste noorsootöö küsimustega, õppisid ajalugu, maateadust, majandusgeograafiat, vene keelt ja täiendasid oma teadmisi poliithariduslikul alal.²

Seega tehti tagalas ära suur töö uute kaadrite kasvatamisel.

Kokku võttes võime konstateerida, et samal ajal, kui fašistlike okupantide poolt okupeeritud Eestis koolid vaevaliselt virelesid ja viimasel okupatsiooniaastal faktiliselt ei töötanud, organiseeriti kaugel Nõukogude Liidu tagalas, ümbritsetuna Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse hoolest, abistatuna teiste vennasvabariikide rahvaste poolt, eesti koolid ja võimaldati emakeelse hariduse saamist isegi väikestele õpilasgruppidele. EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV valitsus jälgisid suure tähelepanuga eesti koolide tööd, abistades koole materiaalselt, teostades õppetöö kvaliteedi kontrollimist, abistades õpetajaid nende kvalifikatsiooni tõstmisel. Vastutavad töötajad esinesid sageli koolinoorte ees ja innustasid neid sõjaolukorrast tekkinud raskuste võitmisele. Hindamatut abi meie koolidele osutasid teised Nõukogude rahvad, abistades eesti koole ruumide hankimisel, õppevahenditega varustamisel, jagades oma väärtuslikke kogemusi eesti pedagoogidele. Tagala koolides teostati Suure Isamaasõja ajal kõrget ideelis-poliitilist kasvatustööd nõukogude patriootide kasvatamisel. Saavutati silmapaistvaid tulemusi õppetöös, paljudes koolides peaaegu täielik õppeedukus. Hästi tegid lapsed ühiskondlik-kasulikku tööd, abistasid kolhoose ja sovhoose, toetasid rinnet.

Tagalasse evakueerunud noored said nõukogude kooli hariduse osalisteks ja kujunesid nõukogude võimu veendunud poolehoidjateks ja tänuks õnneliku kooliaja eest andsid kogu jõu oma kodumaa hüvanguks.

¹ Rahva Hääl nr. 27, 8. III 1944.

² Noorte Hääl nr. 2, 10. X 1944.

KAAGVERE LASTEKODU ELUST SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL NÕUKOGUDE LIIDU TAGALAS.

E. SIILIVASK.

Suure Isamaasõja algpäevil, millal vaenlane sõnamurdlikult Nõukogudemaa territooriumile tungis, evakueeriti palju lastekodusid tagalasse, nende hulgas ka Kaagvere Lastekodu.

Esimesel nõukogude aastal muutus olukord lastekodudes märksa paremaks: lastesse hakati paremini suhtuma, töö muutus sisukamaks ja laste materiaalne heaolu paranes. Nõukogude kord tõi endaga kaasa pioneerilaagrid. Kaagvere regi lastekodu juurde organiseeriti pioneerilaager, kuhu suveks suunati palju linnalapsi.

Fašistide kallaletung varjutas aga peatselt lastekodu elu. Õpetaja-kasvataja Agu Peerna laskis suurematel poistel kaevata lastekodu lähedale sik-sakilised kaitsekraavid ning pidas ka esimese õppuse kaitsekraavi kasutamise kohta õhurünnaku puhul. Vaenlane korraldas tihedaid õhuretki Tartu linnale.

Pidevalt liikusid läbi Kaagvere relvade voorid ja sõjaväelased. Lapsed ajasid nendega juttu ja tõid sageli nendele juua: ilmad olid palavad ja päikesepaistelised.

Laste päevad olid ikka täis jooksu, mängu, askeldust ja ruttu. Öhtul haaras kõiki väsimus ning peatselt vajuti une rüppe. Kuid 9. juuli ööl äratasid kasvatajad lapsed üles. Väljas oli alles videvik. Kas häire? Kas kaevikutesse? Ei. Oli tarvis kiiresti rõivastuda ja koguneda söögisaali, kus neile selgitati, et lastekodu viiakse üle teise kohta, sest vaenlane kimbutab liiga sageli Tartut.

Väljas oli 4—5 autobussi, mille ümber oli palju sagimist: kanti ja tõsteti kandameid bussidesse, kuhu hiljem paigutati ka lapsed. Laste arv oli 60 kooliealist ja 30 eelkooliealist ning kõigele lisaks veel pioneerilaagri lapsed.

Leidnud oma kohad bussides, jätkasid paljud poolelijäänud und, teised aga vestlesid vaikselt sõjast ning oma uuest kodust.

Lastekodu direktor Miilimäe määras evakuatsiooni juhatajaks majandusülem Elmar Saabase ja kaasasõitvateks kasvatajateks Juta Antoni (praegu Kotsar), Lehte Laidna (praegu Leetberg), Kaarel Kotsari, kes oli mõni nädal tagasi lähetatud Tartu Õpetajate Seminarist laste-

kodusse praktikale, ning Erich Ilmjärve, kes oli kevadel lõpetanud Tartu Kommertsikooli.

Väikeste eelkooliealiste lastega olid kaasas kasvatajad Selma Ots, Aser, Rahumägi.

Kella 5 paiku lahkusid omnibussid kodust — Kaagvest. Tartus oli lühike peatus. Siin jäeti pioneerilaagri lapsed, kellele vanemad olid vastu tulnud, maha. Edasi jätkus sõit üle Saare Mustvee suunas. Saare metsavahel tulistati bandiitide poolt viimast autobussi, ent kuulid takerdusid varustusse, inimesi vigastamata.

Kella 10 paiku jõuti Mustveesse, kus suunduti Mustvee Keskkooli. Seal elati ligi kaks nädalat. Rinne aga lähenes ja fašistide lennukid hakkasid ikka tihedamini linna kohal tiirlema ja pommitama.

Kohaliku täitevkomitee poolt tehti lastekodule korraldus evakueeruda põhja suunas. 23. juulil anti selleks üks autobuss, kuhu mahutati väikesed lapsed ja osaliselt varustust. Buss sõitis Kõnnu poole. Peatselt järgnesid ka vanemad lapsed autobussidel, kuid osutus, et Kõnnu koolimaja oli juba sakslaste poolt hõivatud.

Järgmiseks peatuskohaks oli Avinurme lähedal Vadi rahvamaja.

Augusti algul lähenes rinne ka Vadile ja et lapsi ähvardas lahingutegevusele jalgujäämine, tehti lastekodule sõjaväe poolt korraldus sealt lahkuda. Veoautodel, küüthobustel, osalt isegi jalgsi suunduti Tudulinna ja Iisaku kaudu Jõhvi. Varustuse autobussid jäid teel kadunuks frondilähedase segase olukorra tõttu. Lastega sõitsid lõpuni kaasa noored kasvatajad Lehte Leetberg, Juta Kotsar, Kaarel Kotsar ja Erich Ilmjärv.

Edasi kulges sõit rongiga Narva kaudu Leningradi, kuhu jõuti 10. augusti keskpäevaks.

Leningradis ilmusid vagunite juurde meditsiinitöötajad, kes andsid tasuta seepi ja juhatasid jaama lähedusse evakuaatsioonipunkti, kust anti kogu perele küllaldaselt toitu.

Leningradis pikendati evakueeritavate ešeloni 40 vagunini, sest Lenini linna ähvardas vaenlase piiramisrõngas. Paljud leningradlased osutasid meile teel kiiret ja operatiivset abi: tuli ju kasutada jaamades peatudes kõik võimalused toidu ja vee hankimiseks, laste pesemiseks. Noortel kasvatajatel oli raskusi vähese vene keele oskuse tõttu ning seda teretulnum leningradlaste abi oli. Ešelonis sõitis

ingeri seltsimees — invaliid Aleksei Sergejevitš, kes oma energia ja heasüdamlikkuse rakendas lastekodu teenistusse. Tema nõu ja abi oli hindamatu.

Teekond kulges üle Mga, Kiritši, Neboltsi, Zarubino, Bologoje, Sonkovo, Rõbinski, Jaroslavli. Esialgsete andmete järgi pidi Jaroslavli või Uljanovsk olema sihtpunktiks.

Alguses seirasid ešeloni mõned harvad vaenlase lennukid, hiljem ei olnud neid enam näha.

Igas suuremas jaamas külastas ešeloni meditsiiniline lendsalk, kes teatas, kust saab toitu, kus on evakuaatsiooni-punkti asukoht, kus võib duši all käia. Igal pool säilis tasakaal ja rahulik meeleolu. Kõikjal oli tunda evakueerimise plaanipärasust ning organiseerivat kätt. Kõiki valdas piiritu usk Nõukogudemaa võidusse. Arvamus, et varsti pöördume koju tagasi, saatis ešeloni kogu tee. Üldiselt valitsev optimism nakatas ka lastekodu rahvast, tegi kodust lahkumise kergemaks, ning ümbritsev sõbralikkus ja abivalmidus liitis meid ešeloniga üheks pereks.

Mõistagi tuli kokku puutuda mitmete raskustega, näiteks söömisel ei piisanud toidunõusid. Tuli einestada vahetuste kaupa. Mustad nõud pesti kiiresti panges puh-taks. Ka nõude pesemisega oli raskusi, sest keeva vett oli jaamadest raske saada. Käterätte oli kaasas üksikuid.

Esimisest sihtpunktist — Jaroslavlist kulges reis edasi üle Ivanovo, Šuja, Muuromi, Arzamassi, Saranski, Inza, sealt üle Maina Uljanovskisse — ettenähtud lõppjaama. Ent rong sai peatuda vaevalt 4—5 minutit ja teekond jätkus.

Ilmad olid ilusad, täis päikest. Huvi oli kõige vastu: vaadati suuri linnu, tohutuid tehaseid, jõe kallastele vee-tud soolamägesid (Ivanovos), võimsaid vedureid, Volgal sõitvaid laevamürakaid, ešelone, mis seisid kümnete ridade kaupa rööbastel, frondile sõitvaid sõjaväešelone. Kui poleks olnud ängistavat teadmist, et kusagil käivad veri-sed lahingud elu ja surma peale, oleks võinud evakueeru-mist pidada huvitavaks ekskursiooniks.

Vahetevahel võeti ešelonist mõni vagun evakueeritava-tega välja, samas lisati neid mõni juurde ja jälle kihutas rong edasi. Poletajevo jaamas aga võeti lastekodu vagunid ešeloni vahelt välja ja liideti teise ešeloni koosseisu. Kahju oli nendest inimestest lahkuda, kes lapsi nii vap-ralt abistasid, neid hellalt kohtlesid ja kellega saadi sõp-

radeks. Uue ešeloni suund läks lõunasse. 27. septembri hommikul jõuti Magnitogorskisse. Raudtee siit enam edasi ei läinud. Tähendab, oldi kohal.

Kõigepealt ilmus vagunite juurde meditsiiniline lend-salk, kes päris laste tervise järele. Kõik olid terved. Vastu oli tulnud ka Magnitogorski linna TSN Täitevkomitee Haridusosakonna kaks töötajat. Jaama ees ootasid kaks veoautot, millega lapsed sõidutati Magnitogorski Laste-kodusse nr. 3. Seal võeti Eestist saabunuid lahkelt vastu. Kiirelt vabastati kaks suuremat tuba laste kokkupaiguta-mise teel ning eesti lapsed koos kasvatajatega asusid nen-deste elama. Öhtul esitati meie lastele kui külalistele nukuteatrietendus, järgmisel öhtul anti lastekodu kasvan-dike poolt kontsert.

Magnitogorski Lastekodu nr. 3 lapsed olid evakueeritud Ukrainast ja Moldaaviast, kuid palju lapsi oli ka Kesk-Aasia päritoluga.

Kohalikud partei- ja nõukogude organid osutasid eva-kueeritutele kõikjal suurt abi. Peatselt, s. o. septembri lõpul 1941. aastal alustas eesti kool õppetööd kahe liit-klassiga:

I—II klass — klassijuhataja Lehte Leetberg (töötas las-tekodu ruumides);

III—IV klass — klassijuhataja Kaarel Kotsar (töötas Magnitogorski 27. Mittetäieliku Kesk-kooli juures).

Kasvatajatena töötasid Juta Kotsar ja Erich Ilmjärv.

Oli üksikuid vanemaid õpilasi, kes kuulusid V klassi, nendega töötas Juta Kotsar mitteametlikult.

Suuri teeneid hariduse kindlustamisel eesti lastele oli ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi töötajatel. Nad tegid väga palju selleks, et evakueeritute lapsed võiksid õppima asuda või jätkata oma haridusteed.

Lehte Leetbergil ja Kaarel Kotsaril oli õpetajatöök s korralik ettevalmistus — õpetajate seminar. See muidugi lõi soodsad eeldused edukale koolitööle ka erakordsetes tingimustes. Õpikuid oli mõni üksik. Abi osutasid kohali-kud õpetajad ning nende programmide ja õpikute najal püüti õppetööga sammu pidada. Eesti keelt, eriti noore-mates klassides, õpetati tahvli ja kirja kasutamise teel, vanemates klassides aga õpiti ilukirjanduslikest teostest, mida Vadi raamatukogust teele lugemiseks kaasa võeti. Nii

oli sm. Leetbergil 4 köidet «Tõde ja õigust», teistel «Pal tänava poisid», «Teraspoiss», «Pariisi tänavapoisi reis ümber maailma», «Gulliveri reisid» jt.

Õpilaste elu reguleeris päevarežiim. Õppetundidele järgnes klassiväline töö. Tüdrukud armastasid käsitööd teha, mida naiskasvatajad meeleldi juhendasid: riidetükke ja niiti lastekodus leidis. Peamiselt pilutati padjapüüre, heegeldati. Poisid meisterdasid puitmaterjalist mõningaid lihtsamaid esemeid. Ühiskondlikult kasulikke tööd püüti võimalikult hästi teha, et sellega kaasa aidata võitlusele vaenlase vastu: käidi linnalähedastelt põldudel nisupäid korjamas, mis elevaatorile üle anti. Poisid aitasid lastekodule kütet muretseda: sõeluti vabriku lähedal tuhka ja eraldati põlemata kivisütt, mis läks kööki ja keskküttesse. Võimalikult rakendati iseteenindamist, et juurutada korraarmastust ning kasvatada töökust. Õpilased koristasid ise magalad, koridorid ning teised ühiselt kasutatavad ruumid, töötasid köögitoimkonnas.

Lastekodu oli suur. Laste arv ulatus 200-ni, nendest oli eesti lapsi 70 ümber. Kolm vanemat tüdrukut Mai Kobin, Salme Sasmil ja Maimu Paju suunati õpilastena tööle õmblusvabrikusse, kuid elasid edasi lastekodus. Nendest said tublid õmblejad. Suuremad poisid Arnold Torn, Kalju Mugu paigutati Magnitogorski tööstuskooli. Jaan Sarep, Johannes Dudinski, Ilmar Henning lahkusid 1942. a. talvel lastekodust ja astusid Eesti Laskurkorpusesse ning võitlesid sõja lõpuni vaenlase vastu.

Koos vene lastega tegeldi intensiivselt kunstilise isetegevusega. Mitmel puhul andsid ka eesti lapsed sõjaväehaiglates kontserte, mis leidsid rindemeeste poolt sooja vastuvõttu. Eriti meeldis haigetele «Vaikne kena kohakene» ja «Rindeteedel», mida esitas hästi väike poiss Guido Vaher.

1942. a. suvi kulges lastel Magnitogorski palavates ja päikeseküllastes ilmaes. Käidi abimajandi põldudel töö. Sinna minek võttis juba tükk aega, sest põllud asusid umbes 15 km lastekodust. Seal oli tore. Magnitogorski ümbrus on metsata, puudeta. Põllu ääres kasvab aga kaugele, kaugele ulatuv kasevöönd. Puud olid juba suured. Seal oli tore mõnuleda, joosta, mängida ja puhata. Põllule minnes või sealt tulles oli mõnus Uraali jões supelda.

1942. a. sügisel algas õppetöö normaalsel ajal ka eesti kasvandikele — 1. septembril. Eelmise aasta klassid samas

koosseisus jäid püsima. Kuigi õpikuid ei jätkunud, oli ettevalmistus koolitööks märksa parem. Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadist (asus Tšeljabinskis) saadi koolitööks vajalikud juhendid ning sama aasta novembris (arvatavasti I veerandi lõpul) korraldati Tšeljabinski oblasti TSN Täitevkomitee Haridusosakonna ruumides eesti õpetajatele seminar. Seal, nagu mäletab Valli Sild, anti õpetajatele mõned eestikeelsed raamatud, näiteks eestikeelseid aabitsaid, mida eriti hädasti vaja oli, siis veel mõned juturaamatud. Et õpikuid vähe oli, organiseeriti koosõppimist ja püüti aine tundides võimalikult selgeks õpetada ning kodused ülesanded tunnis dikteerida. Õpetajad olid küll noored, kuid õnneks väga heade pedagoogiliste eelduste ja metoodilise ettevalmistusega. Osavalt kasutasid nad tahvlit, eriti peab esile tõstma Kaarel Kotsarit, kes oli osav joonistaja ning hea illustraator.

Matemaatika tundides kasutasid õpetajad venekeelseid matemaatika õpikuid. Kuna tekstülesannete lugemine ja lahendamine osutus keele vähese tundmise tõttu aegaviitvaks, siis koostasid õpetajad need ise. Ülesanded koostati ümbritseva elu ainetel: oma abimajandi arbuuside, kurkide, tomatite, kapsaste, kartulite toodangust, tööst põllul, pioneeride elust jne.

Tunni illustreerimiseks kasutas näiteks L. Leetberg tahvlijooniseid, esemeid loodusest: puulehti, oksakesi urbadega, kurke, tomateid ja omavalmistatud õppevahendeid (savist kuubikesi, pikkuse ja raskuse mõõduriistu).

Kasvataja Erich Ilmjärv mobiliseeriti 1942. a. oktoobris Eesti Laskurkorpusesse ning lastekodusse jäi ainult 3 kasvatajat-õpetajat. Laste arv tõusis aga pidevalt.

Mina sattusin Magnitogorski lastekodusse 1943. a. märtsis pärast seda, kui olin lõpetanud partei-, nõukogude ja komsomolitöötajate kursused. Need toimusid Jaroslavl'i oblastis Mõškino linnas. Magnitogorskis määrati mind õppealajuhatajaks ja Karl Siilivask vanempioneerijuhiks. Sel ajal oli seal 70 eesti last ning 3 õpetajat-kasvatajat.

ENSV hariduse rahvakomissari asetäitja sm. A. Valsiner sõitis minuga Magnitogorskisse kaasa. Temaga koos käisime Magnitogorski Täitevkomitee aseesimehe sm. Petrovi juures, sest ühtlasi määrati mind ENSV valitsuse kohalikuks volinikuks, kelle ülesandeks oli hoold kanda Magnitogorskisse evakueerunud eestlaste (lisaks lastekodu

lastele oli neid umbes 45 inimest) kultuurilise ja majandusliku heaolu eest.

Sm. Petrov tutvustas meid üldjoontes Magnitogorski ajalooa, mis oli üpris lühike — tol korral 12 aastat. Linnale pandi ju alus 1929.—1931. aastatel seoses Magnitogorski metallurgiakombinaadi ehitamisega Magnitnaja mäe jalamile. Linn arenes kiiresti tohutuks tööstushiiglaseks.

Suure Isamaasõja aastail 1941—1945 ehitati ja lasti käiku kombinaadis mitmed uued kõrgahjud, koksipatareid ja keemiatsehh. Kombinaadi kollektiiv moodustas osa kangelaslikust tagalafondist. Ta kutsus korduvalt teisi metallitööstusi üles sotsialistlikule võistlusele ning võitis Riikliku Kaitsekomitee rändpunalipu. Sangarliku töö eest autasustati kombinaadi kollektiivi 1943. a. Lenini ordeniga.

Magnitogorski Metallurgiakombinaadi vahetu lähedus, tööliste sangarlik töö, hoogsalt areneva linna ajalugu — kõik see võimaldas ka meil — vastsetel Nõukogude kodanikel — tunnetada suure sotsialistliku riigi võimsust, tunda end osakesena suure riigi ja kollektiivi töökas eluhoones. Ümbrus, igapäevane elu ja töö andsid tohutuid võimalusi noorte kasvatamiseks ja enda ümberkasvatamiseks.

Mäletan juhust, kus suuremate poiste grupp kurtis selle üle, et nad end trammis sõites sageli tahmaste tööliste külge puutudes ära määrivad. Viisin nad akna juurde, kust avanes avar vaade martään- ja kõrgahjudele — üldse tehase rajoonile, kus toodeti metalli, mida vajas kogu riik ja millel oli tohtu tähtsus vaenlase purukslöömisel. Esitasin küsimuse: kus on nad näinud nii gigantset ja võimast tööstust? Sellist sangarikkust? Võib-olla see tahmane tööline oli just kõige eesrindlikum töösangar, kes peab töötama tahmases ja gaasises õhus, et anda kodumaale võimalikult enam hädavajalikku toodangut. Tema tööpost ei ole lahingupostist vähema tähtsusega, sest relvata sõdur ei ole lahingumees. Metallita aga puudub relv. Poisid häbenesid oma hädaldamist ning töölistest hakati hästi rääkima ja neist lugu pidama.

Samal aastal, s. o. 1943. a. toimus Jüriöö ülestõusu 600. aasta mälestuspäeva tähistamine. Valmistusime selleks hoolega. Tuli õpilastele kui ka evakueeritud eestlastele sellekohaseid vestlusi korraldada, et osata hinnata oma

esivanemate vabadusearmastust ja sangarlikku võitlust saksa penirüütlike vastu.

Aktuse korraldasime linna parteikabineti hästi sisustatud ja avaras saalis. Aktusekõnega tuli esineda minul. Sõna võttis veel Hilbi Liiv. Esitati päevakohaseid deklamatsioone ja laule. Aktiivsed aktuse ettevalmistajad olid Kaarel Kotsar, Juta Kotsar, Lehte Leetberg, Karl Siilivask, Paula Jõgi (langes hiljem partisanina Pärnumaal), Hilbi Liiv ja vanemad õpilased. Jüriöö 600. aasta mälestuspäeva puhul avaldasin lühikese ülevaate Jüriöö ülestõusust «Magnitogorski Rabotši's». See üritus aitas tublisti õhutada võitlusindu, vaenu ja viha meie rahva põlisvaenlaste vastu.

Eesti laste arv kasvas pidevalt. Paljud vanemad olid seotud mitmesuguste vastutusrikkaste ülesannetega. Et lapsed saaksid õppida ja oleksid ühtlasi valve all, suunati nad lastekodudesse. Lastekodu jäi juba kitsaks.

Nižne-Uvelski rajoonis Moskva alt evakueerunud lastekodu lapsed olid lastekodu east välja kasvanud ja nad suunati tööle ning õppima, väiksemad paigutati teistesse lastekodudesse. Selle lastekodu majanduslikul baasil asutati Uvelka Eesti Lastekodu, kuhu tuli Magnitogorski Lastekodu nr. 3 eesti laste grupil koos pedagoogilise kollektiiviga üle minna. Kolimine toimus 3. juulil 1943. a. Jälle peab imetlema kohalike valitsusorganite vastutulelikkust ja operatiivsust meie ümberasustamisel. Juba samal päeval jõudsim Nižne-Uvelski jaama, samanimelise rajooni keskusesse, kus veoautodel Uvelka külasse sõitsime.

Uvelka küla asus looduslikult imeilusas kohas. Ta oli laia Uvelka jõe kaldal ja tõusis laugelt ikka kõrgemale ja kõrgemale. Lastekodu asus küla kõrgemal serval, temast veel ülespoole jäi haigla. Kummalgi pool küla kõrgendikel laiusid männimetsad. Sellel laiuskraadil on männimets haruldus. Igal pool mujal looklesid põldude vahel ainult lehtpuumetsad. Männimetsad kulgesid kahel pool küla kilomeetrite viisi. Mets oli istutatud. Männimetsa eduka kasvamise põhjuseks oli kahtlemata see, et mullapind oli siin erinevalt selle ümbruse mustmullast kruusaliivasegune.

Jõgi oli lai, ilusa kruusase põhjaga ning vähirkas. Kohalikud elanikud nendest lugu ei pidanud, seda rikkalikumaid saake said meie poisid. Ka tüdrukud ei põlanud vähisporti.

Üle jõe, nii kaugele kui silm ulatus, laius stepp. Ei ühtegi puud ega põõsast. Silmapiirini ei olnud näha ka mitte ühtegi küla. Nii sealpool jõge kui ka küla pool metsade vahel looklesid tohutu suured põllud.

Maja, kus lastekodu asus, oli enne sõda koolimaja olnud. Alumisel korrusel asus köök, söögisaal, suur puhketubapunanurk, õpetajate tuba, mida kasutati ka elamiseks, suur koridor, millest ühe osa eraldasime pesuköögiks ja vannitoaks. Samas oli veel üks jahedam koridor, mida kasutasime aidana (kus paiknesid meie hiiglasuured kapsa- ja tomatitünnid). Teisel korrusel asusid neli avarat magalat — 2 poistele, 2 tütarlastele; kantselei, millest osa oli eraldatud arstikabinetiks, ning lai ja pikk koridor, kus hommikuti poliitinformatsioonile ja muudele üritustele koguneti.

Lapsi tuli järjest juurde ning Uvelkas ulatus nende arv juba üle saja. Hädasti oli vaja kaadrit. Endine lastekodu jättis meile ainult kaks inimest. Et vajalikku kaadrit komplekteerida, korraldasime esimestel päevadel külanõukogus koosoleku. Uvelkasse oli Eestist evakueerunud palju eestlasi. Enamus neist töötas kohaliku tööstuse kombinaadis, naised õmblejatena, kudujatena, mehed seppade, puuseppadena. Arvestades soodustusi, mis oli ette nähtud lastekodu töötajatele, võimaldus meil samal koosolekul saada vajalik ja hea kaader. Üldkoosoleku korraldamine oli hea mõte, sest evakueeritud tundsid üksteist hästi ja koosoleku käigus selgitati enda hulgast sobivaid inimesi lastekodu personaliks. Majandusülemana asus tööle Aleksandra Aalak (hiljem töötas direktorina samas lastekodus, praegu töötab Eesti NSV Haridusministeeriumis), tragi ja hakkaja naine, kes kogu südamest hoolitses laste toitlustamise ja muude majanduslike tingimuste eest.

Lastekodu õeks tuli Liidia Ingar, kasvatajaks Helene Annuk, töökasvatajaks Hilda Nittim, pesupesijaks Anne Mahooni, valvuriks Siiri Võrk, tiseriks Merilo, teiseks kokaks Liina Tamm jne.

Lastekodul oli ka abimajand, mis andis tunduvat lisa laste toitlustamisele. Haruldaselt hästi kasvasid seal kapsad, tomatid, kõrvitsad, tatar ja hirss. Kapsad ja kõrvitsad olid nii magusad, et neid söime toorelt nagu meloneid. Sügisel jätkus meil tomateid mitmeks kuuks, peale selle hapendasime koos tomatiga mitu tonni hapukapsast, terve küünitäie kapsaid varusime värskelt. Tšeljabinski oblastis

talvel sula ilma ei tunta. Sellest tingituna võis kapsas külmunult seista terve talve, ilma et kannataks maitse või häviksid vitamiinid.

Meil oli ka loomi: üks lehm, mullikas ja kolm lammast. Piima andsime kohe lüpsi järel füüsiliselt nõrgematele lastele, kes iga lüpsi järel said kruusitäie sooja piima. Sellest piimast varustasime ka haiglas olevaid lapsi (haigla oli vahetus läheduses). Üldse püüdsime haiglas viibivate laste toidunormi suurendada lastekodu arvel.

Lastekodu varustati toiduainetega korralikult. Leiva saime samast külast, kust teisi toiduaineid, kuid sageli tuli neid kohale toimetada rajoonikeskusest — 10 km eemal asuvast Nižne-Uvelskist. Transpordiga oli aga suuri raskusi. Lõpuks 1943. a. novembris andis kolhoos meile hobuse — «Serjoža». Ta oli aeglase sammuga. Kui meie sm. Aalakuga jalgsi ja Erich Tamm (hobusemees) hobusega ühel ajal väljusime, siis meil olid Nižne-Uvelskis asjatoimetused kõik korras, kui veok alles kohale jõudis. Kodu poole, kuigi koormaga, laskis hobune parajat sörki. Olgu sellega kuidas tahes, kuid «Serjožka» oli meile hindamatuks abiliseks produktide kohaletoimetamisel, heina- ja põllutöödel.

Töö Uvelka Lastekodus kulges kindla päevarežiimi järgi:

Kell 7.00 — äratus. Seejärel toimus õuel hommikvõimlemine (poistele K. Siilivask, tüdrukutele M. Raessaar).

Kell 7.50 — poliitinformatsioon (harilikult tegin seda mina või K. Siilivask).

Kell 8.00—8.40 — hommikusöök.

Kell 9.00 — algas koolitöö, mis kestis kuni kella 13.00—14.00-ni.

Peale koolitööd kätepesemine.

Kell 13.30 — lõuna noorematele õpilastele.

Kell 14.00 — lõuna vanematele õpilastele.

Kell 14.30—16.00 — puhkeaeg.

Kell 16.00—18.00 — õppimine.

Kell 18.00—19.20 — jalutuskäik, mängud, ringide töö.

Kell 19.20—19.30 — kätepesemine.

Kell 19.30 — õhtusöök.

Pärast õhtusööki kunstiline isetegevus, seinalehe, laualehe koostamine, lauamängud, ringmängud ja muud mängud.

Kell 20.30 — jalgade pesemine noorematele kasvandikele.

Kell 21.00 — nooremate kasvandike magamaheitmine.

Kell 21.30 — jalgade pesemine vanematele kasvandikele.

Kell 22.00 — vanemate kasvandike magamaheitmine.

Suvel asendas koolitööd töö šeflusväeosa või oma abimajandi põldudel.

Hommikune poliitinformatsioon koondas kogu lastekodu pere ühisesse ruumi, sest kõik olid ülimalt huvitatud sõjategevuse käigust ja elasid sellele kaasa. Kõik ootasid sõja võidukat lõppu ja peatset tagasipöördumist koju. Paljudel olid isad, vennad sõjas, teistel vanemad või sugulased okupeeritud Eestis ning nende saatusest polnud mingeid teateid.

Kuigi lapsed õhtul kell 21.00—22.00 magama heitsid, kuulsid nad hiliseid päevauudiste signaale ja hiilisid nagu varjukeseid meie ukse taha, et teada saada viimaseid rinde-sündmusi. Sel perioodil oli Nõukogude armee juba oma võiduteele asunud. Avasime ukse ja kuulasime kõik koos, mida meie maa süda Moskva edasi andis. Hommikul aga märkisid pioneerid (sageli juba enne poliitinformatsiooni) kaardile punaste lipukestega rindejoone edasilikumise.

Järgmiseks, s. o. 1943/44. õppeaastaks olime Uvelkas juured kõvasti mulda ajanud. Ta oli meie tõeliseks koduks saanud. Kõik ettevalmistused uueks õppeaastaks olid tehtud: I, II, III klass töötasid lastekodu ruumes (söökla ja puhketoas), IV ja V klass küla peatänaval selleks antud majas. Suvel käis Eesti NSV hariduse rahvakomissari asetäitja sm. Aleksander Valsiner Uvelkas ja instrueeris lastekodu juhtkonda ja õpetajaid eelseisva õppeaasta ülesannete ning õppetöö küsimustes. Vahepeal saime suuremas koguses aabitsaid, mis tunduvalt kergendas lugemise õpetamist, sest varem õpetati lugemist ainult ise joonistatud liikuva aabitsa ning kirjatähedede teel. Arutati läbi õppeprogrammid klassidele. Ka nüüd toimus paljudes ainetes õpetamine venekeelsete õpikute alusel. Kahe õppeaasta kestel oli aga tublisti kogemusi omandatud nii õpetamise metoodika kui kasvatustöö alal.

Septembrikuu algul tuli lastekodusse õppealajuhatajaks Praskovja Kolk, õpetajaks Ruut Liiv, tollaegne Eesti NSV Ülemnõukogu saadik, kes oli tervislikel põhjustel tegev-

armeest ajutiselt vabastatud. Mõlemad olid staažiga pedagoogid, töötanud aastaid koolidirektorina. Nad tõid koolitöösse palju värskeid mõtteid nii programmide kui ka ainemetoodikate küsimustes.

1943/44. õppeaastal töötasid I, II, III, IV, V klassid, kusjuures klassijuhatajad olid määratud järgmiselt:

- I—II klass — Juta Kotsar
- III klass — Kaarel Kotsar
- IV klass — Lehte Leetberg
- V klass — Ruut Liiv

Sm. Kolk õpetas vene keelt.

Õppetöö kulges laitmatult. Lapsed õppisid hästi, olid normaalselt arenenud ning tundsid end tänuvõlglastena rindevõitlejate ees, kes kangelaslikult võitlesid frondil, et vabastada kodumaa fašistlikest röövullutajatest.

Kes lastest ei tundnud panfilovlasi, Aleksander Matrosovit, Arnold Merd, Liisa Tšaikinat ja teisi juba siis esilekerkinud kangelasi! Nendest räägiti alalõpmata, oldi nende uhke ning püüti nende sarnaseks saada.

Lapsed olid head, distsipliinirikumisi esines väga harva.

Laste omavaheline läbisaamine oli sõbralik ja seltsimehelik. Sõprus on jäänud paljude vahel püsima tänapäevani. Näiteks Harri Tauts, Silvia Paabut, tema abikaasa Agu Paabut, Raimond Raudsepp, Henno Teibak on praegugi tihedates sidemetes, on abistanud üksteist kõrgemates koolides edasiõppimisel jne.

Uvelkas hakkas hästi edenema kunstiline isetegevus ja omaloominguline töö, mis oli tihedalt seotud tähtpäevade tähistamisega. Hästi õnnestus Eesti NSV aastapäeva tähistamine, eriti aga Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev. Õpiti näidendeid, mida ise vene keelest tõlgiti. Näidendeid juhendas K. Siilivask, laule õpetas Annemari Saar kitarril, sest klaverit ega teisi pille lastekodul ei olnud. Uvelkas õnnestus meil tantsuõpetajaks saada tantsijatar sm. Teitelbaumi. Tänu temale võis meie koolis märkida silmapaistvaid tantsualaseid saavutusi.

Suure pidulikkusega tähistasime 21. juulil 1944. a. Eesti NSV aastapäeva. See toimus lastekodu õuel, kus kahe aida vahelist ruumi oli soodne kasutada lavaks. Lava oli dekoreeritud kaskedega. Pärast aktust toimus isetegevuskontsert kasvandike ja lastekodu personali poolt. Laste-

kodu personal (täies koosseisus) esitas Paul Rummo näidendi «Pruun katk». Näidendi lavastasid direktor Aalak ja õpetaja M. Raessaar. Etendus sai kasvandike ja külaste vaimustatud vastuvõtu osaliseks. Kuigi ainsaks dekoratsiooniks nii toa kui ka metsa puhul olid kased, ei seganud see naudingut, mida pakkus tegelaste hea mäng. Lastele meeldis väga, et täiskasvanud õpetajad-kasvatajad neile esinesid. Kasvandikud esitasid omapoolseid deklamatsioone, tantse, laule. Lastekodu oma sisukate eeskavadega tõmbas nii evakueeritud eestlasi kui ka külaelanikke nendest rohkearvuliselt osa võtma.

Hiljem korraldatigi pioneeriorganisatsiooni initsiatiivil lõkkeõhtuid. Need toimusid peamiselt puhketoas kamina valgusel, kus isetegevuslikus osas esinesid ka täiskasvanud. Sellised õhtud olid hubased ning ühendasid lastekodu peret veel tihedamaks kollektiiviks.

Esile peab tõstma lastekodu pioneeriorganisatsiooni tõhusat tööd. Organisatsiooni kuulusid kõik pioneriealised kasvandikud. Malevanõukogu esimeheks oli Heino Paulman, rühmajuhitideks Laine Massakas, Agu Paabut jt.

Pioneeride koondused toimusid järjekindlalt, kus arutati rühmade poolt sooritatud ülesannete täitmist, õppedukust, organiseeriti kirjade koostamist ja saatmist rindevõitlejatele, koostati Isamaasõja albumit. Seati eesmärgiks, et lapsed oleksid tuttavad nende koledustega, mis sõda endaga kaasa toob, õpiksid vihkama metsikut vaenlast, näeksid meie armee sangarlikku võitlust ja võidu käiku, et lapsed mõistaksid rahu väärtust, tunnetaksid ebaõiglast kallaletungi ja oskaksid näha, kes on selle häda ja hävituse põhjustajad. Pioneeriorganisatsioon korraldas poliitinformatsioone, teostas rinde liikumise märgistamist lipukestega, mitmesuguste tähtpäevade tähistamist, andis välja seina-, laualehti, korraldas maastikumänge, väiksemaid spordivõistlusi, püüdis igati laste elu sisukamaks ja huvitavamaks muuta. Pioneeriorganisatsiooni ülesandeks oli ka lastepera ees seisvate raskustega võitlemine, näiteks lastekodu põldudel kojutulek. Põllud asusid 4—5 km kaugusel, sealt tulek palavate ilmadega oli väga väsitav, mille tõttu koduteel esines virisemist. Et seda vältida, kasutas pioneeriorganisatsioon mitmeid kojutuleku viise. Näiteks tuldi hanereas otsesihis läbi jõe tähiste järgi, milleks olid puud, põõsad, künkad. Teel olid peatusjaamad,

kus puhati ja söödi põllult kaasavõetud juurvilja. Nii ei märgatudki, millal koju jõuti.

1943. aastast alates loodi lastekodus komsomoliorganisaatsioon, kuhu kuulusid Karl Siilivask, Ants Liiv, Erich Tamm, Heino Paulmann, Mai Kobin ja hiljem Eha Sild. Komsomoliorganisaatsioon abistas lastekodu pedagooge kasvatustöös, peamiselt tegeles aga pioneeritöö suunamisega.

1943. aasta novembri algpäevil sõitsid kasvatajad-õpetajad Lehte Leetberg, Juta ja Kaarel Kotsar Moskvasse õpetajate kursustele. Tuli muretseda uut kaadrit. Valli Sild, kellel lastekodu töös kogemusi oli, saabus oma perega Uvelkasse 1943. aasta oktoobripühadeks. Juurde tulid veel Miralda Raessaar ja staažiga õpetaja Vilhelmine Leibur. Koolitöö võis katkestamatult jätkuda. Valli Sild tõi lastekodusse 5 aabitsat. Keeleõpikuid oli väga napilt. Näiteks III klassi jaoks oli ainult üks õpik, mille õpilane Harald Pikk õnnekombel kaasa oli toonud. Temal oli ka eestikeelne III klassi aritmeetika õpik ning ühel õpilasel oli kaasas Eestimaa kaart, mida kasutati geograafia tundides. Õhtuti voodis olles armastasid lapsed rääkida sellest, kus keegi enne elas ja kui kaunid olid need paigad. Sm. Sild täiendas nende paikade geograafilisi andmeid ja iseärasusi ning järgmisel päeval otsiti kaardilt laste kodukohad üles. Pärast Kaarel Kotsari lahkumist õpetas Karl Siilivask V klassis kevadeni ajalugu.

Talv oli Tšeljabinski oblastis külm, kuid kuiv. Selle tõttu ei tundnudki näiteks 30°—40°-line pakane eriti väljakannatamatuna. Pakast aitas pehmedada veel hommikust õhtuni paistev hele päike, mis küll ei sulatanud, kuid tõi kaasa rõõmsa meeleolu. Puid aga võttis talv palju. Neid tuli metsast ise saagida. Teatava hulga töid ka kohalikud kolhoosid, kuid see ei rahuldanud kaugeltki meie vajadusi. Meid abistas jälle šeflusorganisaatsioon, kes traktori abil tõi vajalikud puud kohale. Meie «Serjožka» poleks niisuguse raske ülesandega kuidagi toime tulnud.

1944. a. märtsikuu esimestel päevadel, mil lahingud käisid juba Narva platsdarmil, tuli mul Uvelka lastekodust lahkuda, sest valitsuse väljakutsel pidin sõitma Leningradi. Seal pidin asuma tööle operatiivgrupis, et Eestimaa vabanemise puhul valmis olla hariduselu juhtimiseks Võrumaal.

Minu asemele määrati direktoriks Aleksandra Aalak, kelle juhtimisel elu häireteta jätkus.

1944/45. õppeaastal oli lastekodus 124 kasvandikku ja 6 klassi järgmiste klassijuhatajatega:

- I—II klass — A. Aalak,
- III klass — V. Sild,
- IV klass — M. Raessaar,
- V klass — V. Leibur.

VI klassi juhatajana tuli sügisel tööle Hein Vergo. Selles klassis oli 11 õpilast, nimelt:

1. Silvia Annuk,
2. Asta Loorents,
3. Agu Paabut,
4. Heino Paulmann,
5. Leili Piip,
6. Ago Priks,
7. Helmuth Põllu,
8. Linda Pärnik,
9. Raimond Raudsepp,
10. Valter Tauts,
11. Henno Teibak.

Õppetöö katkes 22. novembril 1944. aastal seoses kodumaale tagasipöördumisega. 14. novembril 1944. aastal saabus Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogust lastekodu reevakueerimise väljakutse ning esialgse kava kohaselt pidi lastekodu 25. novembril hakkama Eestisse sõitma.

Samal ajal, 24. novembril Punaarmee väeosad, mille ridades võitles ka Eesti Laskurkorpus, vabastasid Eesti NSV territooriumi täielikult.

Seejärel algas lastekodus kiire ettevalmistus ärasõiduks: korrastati reisiks vajalikku riietust, valmistati toidumootor jms.

22. detsembril tuli kohale lastekodu ülevõtmise komisjon. Meie ruumides organiseeriti lastekodu poola patriootide lastele.

28. detsembril asusid lapsed desinfitseeritud vagunitesse, kuhu nad jäid teekonna lõpuni.

Jaama kolida aitas kolhoos, andes hobuveokeid. Peale inimeste (109 lapse ja 26 teenistuja) tuli kaasa võtta riiklik toidutagavara, kõik teel vajalik majapidamisinventar ja küttepuud. Kohalike organite ja asutuste abi oli väga tõhus, suhtumine soe ja sõbralik. Suurt abi osutasid lastekodu reevakueerimisel Nižne-Uvelski Rajooni Partei-komitee I sekretär sm. Utjomov ja Täitevkomitee esimees

sm. Širšov. Et lastekodus oli tütarlapsi ja poisse peaaegu võrdselt, võis ühte vagunisse paigutada poisid, teise tüdrukud. Poiste vaguni kasvatajateks said Valli Sild, Miralda Raessaar ja Vilhelmine Leibur. Ülejäänud kasvatajad sõitsid tüdrukute vagunis, kus oli ka isolaator. Peeti piinlikku puhtust, kuivõrd see vagunites võimalik oli. Kaasa võeti kogu lastekodu pehme inventar, niisiis oli igal lapsel oma madrats, linad, padi, käterätt, tekk. Lapsi toideti hästi. Sõit kulges normaalselt.

Sõidu ajal veedeti vaba aeg vesteldes, mängides ning lugedes. Oskasid ju lapsed nüüd hästi vene keelt ning võisid lugeda venekeelset kirjandust ja ajalehti. Oli ka eesti keelset kirjavara, nagu ajakirju «Sõjasarv», ajalehti «Rahva Hääli» ning Tšeljabinskis väljaantavat «Informbüroo teateid», mitmed luuletuskogud (J. Kärneri «Kodumaa käsk», E. Hiire «Võidule» jm.).

Teekond kulges läbi Moskva ja Leningradi ning 18. jaanuari õhtuks jõuti Narva. Oli pime ja näha polnud midagi. Hommikul avanes meie ees masendav pilt: Narva oli fašistide poolt maatasa tehtud. Kõiki valdas kurbus ja ärevus. Kuidas on lood Tartuga, vanemate ja sugulastega? Kas kohtutakse veel nendega? Kõigete vaatamata oli aga koju saabumise rõõm suur.

Sama päeva õhtul lahkus rong Narvast ja kihutas öösel Kohtla-Järvelt mööda. Tapal seisti veel kaks ja pool päeva, sest puudus vedur, millega lastekodu vaguneid edasi saata. Viimaks haagiti need ühe manööverdava veduri taha ning sõit jätkus Tartu poole, kuhu jõuti 22. jaanuari varahommikul. Siin tuli Tähe tänavas, praegustes TRÜ klubiruumides karantiini jääda. Oldi kodus. Kui palju kurja oli vaenlane kaunile Tartule tekitanud! Kõikjal varemed, rusuhunnikud katsid paljudes kohtades kõnniteid. Varemetses vingus tuul ja kolises plekk. Kogu sõja vältel polnud lapsed sõjakoledustega vahetult kokku puutunud. Kõike seda ainult kujutleti. Nüüd aga seisti tõelisusega, täpsemalt selle järelkajadega silm silma vastu.

Pärast karantiini viisid paljud vanemad või sugulased lapsed koju, osa lastest lähetati Valga lastekodusse. Kaagvere päritoluga lapsed ning need, kelle vanemaid enam ei olnud vastu tulemas, sõitsid Kaagverre. Peahoone oli ka siin fašistide poolt purustatud. Lapsed paigutati selleks kohandatud kõrvalhoonetesse. Aleksandra Aalak jäi Kaagveresse tööle õppealajuhatajana, Valli Sild õpetajana. Hil-

jem kutsuti sm. Aalak Kose-Lükati Metsakooli direktoriks ja sm. Sild jäi tema asemele õppealajuhatajaks.

Kõigest sellest on möödunud juba palju aastaid. Lastest on kasvanud tublid naised ja mehed. Silvi Paabut töötab Tartus arstina, tema abikaasa Ago Paabut on eesti filoloog. Harri Tauts töötab Tartus füüsika õpetajana, Mihkel Leibur ja Väino Hunt on teadlased. Henno Teibak on kõrgema haridusega kehakultuuriõpetaja. Sirje Sild, Jaan Kobin töötavad samuti õpetajatena, Virve Paju lasteaia juhatajana. Oma töö kõrval on nad aktiivsed ühiskonnategelased. Harri Tauts on korduvalt valitud rahvasaadikuks. Mitmetest on saanud Kommunistliku Partei liikmed.

Paljudega on säilinud tihe kontakt, mis võimaldab meil üheskoos sõjapäevi meenutada. Tänutundega mäletame nõukogude inimesi, valitsusorganeid ja ühiskondlikke organisatsioone, kes kogu südamest abistasid evakueerivat lastekodu, tegid kõik selleks, et luua lastele uus kodu, õppimisvõimalused.

Paljudel on perekonnad, lapsed. Keegi ei soovi, et lastel tuleks veel kunagi põgeneda vaenlase tulistavate lennukite all, viibida aastaid emast-isast lahus, elada üle sõjakoledusi.

VAIVARA LASTEKODU NEVJANSKIS.

J. KURN.

Evakueerimine.

Täpset kuupäeva ei mäleta, mil Rakverest evakueerisime, tean vaid niipalju, et kui olime alles täitevkomitee hoones, tungisid sakslased Väike-Maarja teed mööda juba Rakvere Tammikusse.

Öö saatsime mööda Toila pargis. Järgmisel päeval saabusime Narva, mida saksa lennukid alatasa ründasid. Siin tegi Viru Maakonna Täitevkomitee mulle ülesandeks evakueerida Vaivara lastekodu Volga äärde Uljanovskisse.

Tegin Vaivara lastekodu ajutisele juhatajale sm. R. Volkile telefoni teel korralduse kiires korras valmistuda evakueerimiseks, sest välja tuli sõita veel samal öösel, kuna osa teest oli sakslaste tule all.

Narva Linna Täitevkomitee esimehe sm. Kuuse korraldusel anti minu käsutusse 4 autobussi. Kui ilm pimenes, sõit-

sin Vaivarasse. Seal tegime koos lastekodu kollektiiviga viimased ettevalmistused ning varahommikul alustasime liikumist. Varsti pärast Vaivara pargist väljumist oli tee kuni Narvani sakslaste tulistamispiirkonnaks. Autobussis, kus mina sõitsin, jäi kõik hiirvaikseks. Oli kuulda vaid mootori surinat...

Me sõitsime kiiresti, kuid kaunis suurte vahemaadega, et üks mürisk ei tabaks mitut autot korraga. Õnneks läks kõik hästi. Meid ei tulistatud. Ja kui Narva maanteelt Narva-Jõesuu teele pöördusime, mis pärimäge mere äärde lookleb, elavnesid autobussis olijad. Isegi laul läks lahti.

* * *

Teele oli tarvis kaasa võtta suurem summa sularahas. Selle hankimiseks kulus kaks päeva, nii et Narva-Jõesuust võisime välja sõita alles 13. augusti pärastlõunal.

Kui rahaasjad korda said, kerkis transpordiküsimuses esile ootamatuid raskusi. Vaivarast sõitsime Narva-Jõesuhu nelja autobussiga, aga nüüd sai Narva Linna Täitevkomitee anda meie käsutusse ainult ühe väikese vanamoelise autobussi.

Mis teha? Otsustasime esimese reisiga lähimasse raudteejaama — Ust-Luugasse ära viia kõik nooremad lapsed. Täiskiilutud autobussi mahtus 65 last. Kaasa sõitsin mina koos dr. Lebedeviga ja uute kasvatajatega. Maha jäi 19 vanemat kasvandikku koos kõikide Vaivarast kaasatunud kasvatajatega.

Maha jäi ka kogu kaasavõetud moon — mõned kotid jahu, paar kotti suhkrut, tünn võid, villased riidekangad, sööginõud ja isegi kõikide laste palitud, sest ilm oli soe.

Nii toimisime mitmesugustel kaalutlustel.

Kui me iga korraga võtame kaasa osa lapsi ja ka varustust, siis ei suuda me toime tulla kahe reisiga.

Me otsustasime esimesel korral ära viia enamiku kasvandikest ja jätta maha üksikud suuremad lapsed, kes on suutelised autobussi tõstma jahu- ja suhkrukotte, võitünni jm. ning kes siis ka ise mahuvad varustusvirkade otsa. Päris väikesi lapsi ei saanud ju asetada igasuguse kraamiga täidetud autobussi. Sellega me tegime aga vea.

Olime teadmisel, et Narva-Jõesuust on rajatud Ust-Luugasse avar tee. Kohe aga, kui olime Narva jõe paremale kaldale jõudnud, selgus, et teed kui niisugust ei ole ja et

reis kestab oletatust tunduvalt kauem. Veoautod on jät-
nud kõrgematele kohtadele palju rööbiti kulgevaid auto-
radu ja ainult vesisematel kohtadel on tehtud palktee sel-
lises laiuses, et autod võivad korraga vaid ühes suunas
liikuda.

Narva-Jõesuu lähedal tabas meid õnnetus: murdus auto-
bussi tagumine vedru. Edasisõit muutus võimatuks. Auto-
juht koos meid abistama saadetud sõduriga hakkas autot
remontima. Kuid kohe selgus, et vedru tuleb viia töökotta
ja ööbida tuleb metsas.

Lapsed aga tahtsid süüa. Võtsin siis kaasa neli suuremat
poissi ja läksin nendega jalgsi tagasi Narva-Jõesuhu, et
sealt õhtusöögiks kaasa tuua leiba ja võid. Ei mäleta, mitu
leiba tõime, kuid võid oli kolme kilogrammi ümber.

Olles nüüd ootamatuste suhtes juba kogenenum, palusin
sm. Vokki kiires korras ühendusse astuda Narva Linna
Täitevkomitee esimehe sm. Kuusega, teatada talle meie
olukorrast ja paluda teist autobussi, sest ei tea, kuidas
meiegi edasi pääseme.

Peale selle võtsin sm. Vokilt enda kätte 5000 rubla—
igaks juhuks. Ja selle summaga tuligi mul 63 lapse taga-
lasse evakueerimine läbi viia (2 last jäi Leningradi haig-
lasse).

Ööbisime metsas. Lapsed koos kasvatajatega läksid
metsavahi tallu. Mina jäin autobussi valvama.

Lapsi ja kasvatajaid oli seal hästi vastu võetud, pandud
küüni ja laudalakka värsketele heintele magama, hommi-
kul keedetud kohvi. Lapsed tulid tagasi puhanutena ja
rõõmsatena.

Varsti tuli ka autojuht parandatud vedruga. Suure ette-
vaatusega sõites jõudsime keskpäevaks Ust-Luugasse. Siin
tabas meid suurim üllatus, sest selgus, et ükski auto ei
saanud enam liikuda Narva-Jõesuu suunas. Meie autobuss
jäi sõjaväe korraldusse. Autojuht jäi üheks laste saat-
jaks — niisiis — kasvatajaks.

Tahtsin raudteejaamast Narva-Jõesuhu helistada ja
lastekodu juhatajale sm. Vokile olukorrast teatada, kuid
ei saanud, sest telefoniliin ei töötanud. Suurte raskustega
läks siiski korda sm. Vokiga ühendust saada. Sm. Vokk
teatas, et täitevkomitee esimees sm. Kuusk oli isiklikult
Narva-Jõesuhu tulnud ja teatanud, et ühtki autobussi ei
ole võimalik saada.

Niisiis oli selge, et need 19 kasvandikku, toidumoon ja riietetagavara jäävad maha ja meil tuleb edasi minna. Tahes-tahtmata pidin jääma selle grupi juhiks. Kasvatajateks jäid autojuht Hugo, kelle perekonnanime ei mäleta. Ulli Saks ja Elviine Kriis. Peale nende kuulus saatjate hulka ka dr. Lebedev. Teised Narva Linna Täitevkomitee korraldusel kaasatunud isikud — üks nais-, teine meeskodanik — lahkusid meist juba Ust-Luugas. Nende nimesid ma ei mäleta.

Ust-Luugas anti meie käsutusse kohe reisivagun, kuid edasisõit algas siiski alles järgmisel päeval. Siinses söoklas saime korralikult süüa. Milline õnn, et taipasin Vokilt tagasi võtta 5000 rubla. Muidugi oleksin pidanud grupi suurust arvestades rohkem võtma. Kuid hea seegi.

Muret tekitas ainult laste riietus. Trööstisime endid aga sellega, et ööd olid veel soojad.

Vähe aega enne väljasõitu Ust-Luugast tuli minu juurde ühe Lõuna-Eesti hävituspataljoni liige ja teatas, et eile tulnud nende rühm läbi Vaivara ja võtnud lastekodu laost kaasa sinna mahajäetud suure koti pesuriidekangastega ja väikese koti madalate taldrikutega. Neil riietel ja taldrikutel oli hiljem meie jaoks suur väärtus.

Ust-Luugast sõitsime edasi õhtul. Keskööl kuulsime kahuripauke. Ühes jaamas seletati, et need on meie kauge-laskekahurid. Sõjapõgenikke olid jaamad täis. Meeleolu oli ärev.

* * *

Leningradi jaamas seisime kaks päeva. Evakuatsioonipunkti ülem oli väga vastutulelik inimene. Leningradis oleku ajaks korraldas ta meile tasuta toitlustamise. Kuid riietuse, s. o. palitute suhtes ei suutnud ta meie palvele kuidagi vastu tulla. Leningradi lasteasutused olid juba kõik kas evakueeritud või evakueerimisel, nende varandused kas teele saadetud või sisse pakitud, nii et ei haridusosakonna lastekodude sektoril ega ka kaubandusorganisatsioonidel ei olnud võimalik kuidagi evakuatsioonipunkti ülema korraldusele ega palvele vastu tulla. Teele kaasa-võetavate toiduainete ostuks aga saime loa.

Võtsime kaasa kolme-nelja päeva jaoks leiba, ühe suure kasti võid, praänikuid, kaks kasti kompekke ja suure kastitäie mune. On meeles, nagu oleks neid olnud tuhat tükki. Leiba ja lõunasööki lootsime hiljem saada raudtee-

jaamades. Kaasavõetud toiduainete valik ei räägi muidugi meie maitsest ega ka valikuoskusest. Võtsime, mis ladudes oli ja mis ruttu ei rikne. Joogi ja teevee jaoks saime Leningradi meditsiinipunkti teenistujate abiga 4 ämbrit. Saatjatel olid kaasas oma joogikruusid, ka lastel olid mõned.

* * *

Narvast saime sihtkohaks Uljanovski, kuid Leningradis teatati, et Uljanovsk enam sõjapõgenikke vastu ei võta ja meid saadetakse Omskisse. Meie tee kulges üle Vologda, Kirovi ja Sverdlovski.

Teel täiendasime toidutagavarasid. Jaamades, kus seisu-aeg pikem oli, saime ka einelauas korralikult süüa. Raskusi oli toidunõudega. Pudru söömiseks oli meil siiski ligi 20 madalat taldrikut, suppi aga olime sunnitud jooma kruusidest, mida kordamööda kasutasime.

Meil oli kaasas suur kastitais mune. Neid keetsime seisu-aegadel toiduämbrites. Alati on raudtee lähedal leida kive kolde jaoks ja igasugust prahti tule tegemiseks. Juhtus sedagi, et rongi liikuma hakates tuli ämber tulelt võtta ja jätkata keetmist järgmises peatuses.

* * *

Pärast Mga jaamast väljumist lõikasime pesuriidekangad voodilina-pikkusteks tükkideks ja õmblesime kahekaupa pikuti kokku. Neid tarvitasime tekkide asemel. Magasime riides. Külje alla ei olnud meil midagi panna.

Nii saabusime Sverdlovskisse. Lõunatasime üle hulga aja rahulikult jaama einelauas. Sverdlovski Haridusosakonna lastekodude sektorist saime ka lähetuskirja Nevjanski linna (Sverdlovskist põhja pool, Kirovgradi lähedal).

Nüüd oli meil lõpuks teada kindel koht, kuhu suunduda. Kõht oli täis ning varsti uinusime kõik sügavasse unne.

1. sept. hommikuks jõudsime Nevjanskisse, kus meid juba oodati. Meie saatjateks olid kaks Sverdlovski oblasti haridusosakonna inspektorit.

* * *

Vaivarast evakueeritud laste jaoks määrati Nevjanski paisjärve ilusal poolsaarel asuva pioneerilaagri ruumid. Seda poolsaart nimetati «Kamennõi Mõssiks». Sinna rajatud uue lastekodu ametlikuks nimetuseks oli «Nevjanski Lastekodu».

Meie uut kodu ümbritses ilus kasesalu. Enne talve saabumist tehti peahoones remont ja rajati juurdeehitus. Seega ei olnud meil ka külma karta. Lapsed said korralikud riided, ka palitud.

Magamiseks saime pioneerilaagri varustuse.

Mõne päeva pärast oli täielikult komplekteeritud ka personal direktoriga eesotsas. Kuni vastava haridusega eesti keelt oskajate kasvatajate leidmiseni jäid Ulli Saks, Elviine Kriis ja autojuht kasvatajateks edasi, kuid võeti ametisse ka kohalikke inimesi. Sverdlovski Eesti esinduse kaudu saadeti meile varsti uusi inimesi ja endised, häda sunnil kasvatajateks määratud isikud, asusid teistele kohtadele. Varsti lahkus meie juurest autojuht Hugo. Ta sai koha tsemendivabrikusse. E. Kriis jäi pesunaiseks. Ulli Saks oli kasvatajaks teistest kauem. 1942. a. algul siirdus ta sõjaväkke sanitariks.

* * *

Peale Leningradi haiglasse jäänute tõin kõik lapsed tervetena Nevjanskisse ja lugesin oma ülesande täidetuks. Tahtsin lastekodust lahkuda, kuid minu lahkumisega oleks tekkinud esialgu mõningaid raskusi. Nimelt ei vullanud lapsed (peale ühe) vene keelt, samuti ka kaasatunud kasvatajad. Venelastest kasvatajad aga ei osanud eesti lastega kuidagi toime tulla. Niisiis, lastekodu direktor ei olnud nõus minu lahkumisega ja haridusosakonna juhataja tegi mulle ettepaneku jääda kasvatajaks. Olukorrast tingituna nõustusin.

Töötasin algul kasvatajana, siis õppealajuhatajana, uuesti kasvatajana. Alates 8. oktoobrist 1943. a. kuni 2. märtsini 1944. a. olin lastekodu direktoriks. Siis siirdusin Nevjanskist Moskvasse Eesti NSV hariduse rahvako-missari korraldusse.

* * *

Pärast Nevjanskisse kohalejõudmist esitasin haridusosakonnale aruande teel ära kulutatud raha kohta, sain tõelda. Asi seisis nimelt selles, et koos aruandega andsin

haridusosakonnale edasi ka üle kahe tuhande rubla sularahas. Täpset summat ma ei mäleta, kuna sellest aruandest mul ärakiri ei ole säilinud. Mäletan, nagu oleks 5000-st rublast kulutatud teel olles ainult veidi üle poole. Mulle heideti ette ihnsust, miks ma lapsi paremini ei toitnud. Kuid ma ju ei teadnud, palju aega meil veel tuleb teel olla — pidime ju Omskisse sõitma. Samuti ei olnud toiduainete hankimine kaugeltki kerge, nagu juba varem selgitasin. Mitmes jaamas oli aga korraldatud ka evakueeritute tasuta toitlustamine, kus meilgi ei tulnud maksta. Esitasime vaid toidusaaajate nimestiku (63 last + 5 saatjat). Enesekaitseks võin lisada, et nälga ei tundnud keegi. Alatoitlust ei esinenud ka hiljem, ehkki toitlusprobleem kerge polnud.

* * *

Nevjanski lastekodu finantseeriti Sverdlovski oblasti haridusosakonna lastekodude sektori poolt kõikide teiste lastekodudega ühistel alustel.

Algul olid kõik kasvandikud eestlased — arvult 63. Varsti aga toodi meile juurde vene rahvusest lapsi, kes hakkasid käima umbes 1,5 km kaugusel asuvas Nevjanski sovhoosi koolis.

Mis aga teha eesti lastega? Õpikuid kellelgi kaasas ei olnud. Kas neid üldse kaasa võeti, seda ma ei tea. Kui võeti, siis jäid need suuremate grupi juurde Narva-Jõesuhu.

Me kõik olime arvamusel, et sõda lõpeb paari-kolme kuu pärast ja meie kõik läheme varsti Eestisse tagasi, kus siis lapsed õppimist jätkavad.

Arvasin, et niikuinii kooli organiseerimisest midagi välja ei tule, kuna puuduvad eestikeelsed õpikud, samuti puuduvad ka inimesed, kes õpetajatena võiksid kõne alla tulla. Et aga lapsed õppimisest ei võõrduks ja et aeg neile sootuks kaduma ei läheks, hakkasin lastele vene keelt õpetama, mis neile nüüd ja edaspidises elus kindlasti vaja läheb.

Organiseerisin kaks gruppi: ühe I ja II klassi õpilastele ja teise III, IV ja V klassi õpilastele. Kuna õpikud puudusid, hakkasin õpetama kõnekeelt. Kirjutasin vastavad laused seinatahvlile, õpilased kirjutasid need vihikutesse. Vihikuid saime haridusosakonna kaudu rohkem kui kohalikud koolid. Suurt tähelepanu pöörasin kooris lugemisele ja kui laused selged olid, vestlesime, kasutades juba tun-

tud sõnavara. Tutvusime ka lihtsamate grammatikareegli-
tega. Üksikute õpilaste häid vastuseid kordasime alati
kooris.

Õpilastele ei tarvitsenud vene keele õppimist eriliselt
propageerida, sest neil tuli alati vene kasvatajate ja direk-
toriga kokku puutuda. Neile oli vene keele tundmise vaja-
dus selge ja sellepärast õpiti hoolega. Varsti olidki erksa-
mad õpilased niikaugel, et lihtsamad küsimused lahenda-
dati vene kasvatajatega ilma tõlgita, kelleks peale minu
oli õpilane Katinski.

Kool Nevjanski lastekodu juures.

Meie lootused sõja kiirele lõppemisele nurjusid. Pidime
valmistuma pikemaajaliseks tagalasse jäämiseks. Tuli
mõelda siis ka kooli asutamisele.

1942. a. jaanuari lõpul või veebruari algul, täpselt ei
mäleta, jõudis meile järele Narva-Jõesuhu mahajäänud
19-liikmeline kasvandike grupp koos Vaivara lastekodu
juhataja kohusetäitja Voki ja kahe kasvataja — Irene
Voki ja Meeta Viirendiga.

Selgus, et varsti pärast minu eespoolmainitud telefoni-
ühendust sm. Vokiga Ust-Luugast tulnud Narva Linna
Täitevkomitee esimees Kuusk uuesti Narva-Jõesuhu ja
lubanud hankida laeva. See õnnestunudki ja suuremate
kasvandike grupp jõudnud Rossoni jõge mööda Ust-Luug-
gasse varsti pärast meie edasisõitu.

Ka sm. Voki gruppi ei tahetud enam Uljanovskisse suu-
nata, kuid ta seletanud veenvalt, et suurem osa lapsi on
juba Uljanovskisse saadetud ja nemad ei tohi esimesest
grupist lahku jääda ja nii saadetudki neid Uljanovskisse.

Et nad seal meid ei leidnud, suunati lapsed Uljanovskist
15 km kaugusel asuvasse Issejevka kolhoosi sügisestele
põllutöödele.

Paari kuu pärast saanud nad ühenduse Eesti NSV valit-
susega, kust neile teatatud meie aadress. Kohe alustanud
nad ettevalmistusi Nevjanskisse sõiduks. Niisiis, pärast
ligi pooleaastast lahusolekut olid Vaivara lastekodu lap-
sed jälle koos.

Nende reis oli kergem, neil oli toidumoona, riietust ja
ka raha oli neil rohkem. Kuid sellest pidid nad ka kogu
aeg elama. Neid, 16—17-aastasi töövõimelisi noorukeid, ei
suunatud lastekodusse.

Samaaegselt vanemate kasvandike grupi päralejõudmisega hakati meile saatma ka uusi tagalasse evakueeritud perekondade lapsi, kelle isad olid mobiliseeritud. Uute laste emadest jäid mõned meile tööle: sm. Kalda koristajaks ja sm. Raus pesunaiseks.

Uued lapsed tõid kaasa oma õpikuid. Neil oli suur väärtus, sest nad võimaldasid saada lähemat ettekujutust õpetatava aine ulatusest. 1941. a. detsembris tulid meile Eesti NSV hariduse rahvakomissari lähetusega uued kasvatajad — Otto ja Eha Samma. Otto Sammal oli ülikooliharidus ja Eha Sammal, kui ma ei eksi, lõpetamata kõrgem haridus. Nad võisid samuti õpetajateks hakata. Õpetajate küsimuse lahendamine oli nüüd juba kergem.

Ja nii me siis otsustasimegi teha Sverdlovski oblasti haridusosakonnale ettepaneku — avada Nevjanski lastekodus Nevjanski Lastekodu kool, mis töötas eesti õppekeelega. Ettepaneku ametlikuks esitajaks oli Nevjanski lastekodu direktor. Ettepanek võeti vastu. Kinnitati eelarve. Algul töötas kool 4 klassiga. Esimesed õpetajad määras ametisse lastekodu direktor.

Koolitöö algas tõenäoliselt nii :1942. a. märtsis alustasime vene keele kõrval, mida eraviisiliselt (kasvatajana) õpetasin juba 1941. a. oktoobrist alates, ka teiste ainete õpetamist. 1942. a. septembrist alates aga avati kool juba ametlikult.

Õpikuid ei jätkunud kõigile, oli hea, kui klassi kohta leidis kas või üksainuski eksemplar. Reeglid, näited ja aritmeetikaülesanded kirjutati vihikutesse, mida saime haridusosakonna kaudu tunduvalt rohkem kui kohalikud koolid. Venekeelseid õpikuid oli võimalik saada Nevjanski haridusosakonna kaudu, kuid neid kasutasid vaid õpetajad käsiraamatutena. Otto Samma mäletab, et ta kasutas vene keele õpikut kurttummadele, mis pidi olema ulatuselt ligilähedane mittevvene rahvusest õpilastele määratud õpikule.

1942. a. novembris mobiliseeriti R. Vokk ja O. Samma sõjaväkke. Nende asemele tulid Epp Tasso (1942. a. oktoobris) ja Amanda Hiljandi (sama aasta detsembris). Hiljem tulid kasvatajateks-õpetajateks Felicia Tõnisson (1943. a. jaanuaris) ja Amalie Filatova (1943. a. kevadel).

Pärast minu ärasõitu töötas õpetajana-kasvatajana lühikest aega sm. Elise Kurn (aprillist juunini 1944. a.). Õppealajuhataja Filatova lahkus 1944. a. kevadel (vist maikuus) ja tema asemele tuli sm. Sergejeva.

Nevjanski lastekodu kooli õppetase oli rahuldav. Pärast reevakueerimist Eestisse jätkasid õpilased oma õpinguid raskusi tundmata.

Toitlustamisega võis täiesti rahule jääda. Kohalikud organid suhtusid väga tähelepanelikult lastekodu vajadustesse. Sageli andis kaubandusosakond meile mitmesuguseid toiduaineid isegi üle normi.

Abimajandit lastekodul ametlikult ei olnud. Kuid lastekodul oli hobune produktide veoks. Peeti ka lehma.

1942. a. kevadest alates peeti lastekodus 1—2 siga ja lambaid. Kui mina lastekodu 1944. a. märtsis uuele direktorile üle andsin, siis, nagu nähtub üleandmise akti ära- kirjast, oli lastekodul 1 hobune, 2 lehma, 2 siga, 5 lam- mast ja 6 kana.

1942. a. kevadel tegime umbes 1,5 ha uudismaad. Uudis- maaks valisime koha, kus kasevõsa puudus või oli alles õige noor. Et meil oli ainult üks hobune, siis uudismaad künda oli võimatu. Selle töö tegid kasvandikud labidatega. Hobust kasutasime ainult äestamisel. Kartulid panime maha labidatega. Püüdsime teha sirged read. Hiljem mul- damisel tekkis isegi midagi vagudetaolist.

Esimese aasta kartulisaak oli suur. Uudismaale rajasime ka köögiviljaaia, millest saime tõhusat toidulisa. Lisaks uudismaale eraldati meile igal kevadel 2—3 ha maad ka sovhoosi põldudest. Seal kasvasime samuti kartuleid, otra ja kaera (hobuse jaoks).

Abimajandi töö tehti ära lastekodu töötajate ja kas- vandike poolt.

Igal aastal käis 20—25-liikmeline laste grupp sovhoosi- põldudel tööl — kevadel ohakaid kitkumas, kartulit pane- mas ja sügisel vilja koristamas.

Lapsed käisid meeeldi tööl, pealegi toitlustati neid töö- perioodil sovhoosi sööklas. Kui 1943. a. suvel anti ka las- tele leiba piiratult, siis töölkäijad sõid leiba nii palju kui tahtsid, sest hangiti lisanorme.

Ka teenistujatel oli võimalus uudismaal isiklikke aedu rajada.

Õpilasingid.

Esialgu Nevjanski lastekodus õpilasinge ei olnud. Kuid ringide tööd tegid mõningal määral siiski kasvatajad oma gruppides.

Mäletan, et juba esimest tagala vana-aastaõhtut tähis-
tasime lühikese päevakohase näidendiga. Ei puudunud ka
näärivana.

Näidendi stseen toimus metsas tähistaeva all, ruumi
lagi ja seinad olid tumesinise paberiga kaetud ning sinna
kleebitud valgest paberist väljalõigatud tähed. Metsa
kujutasid seinte äärde asetatud kuused, mille okstele ja
alla oli lume tähistamiseks asetatud vatti. Lapsed said sel-
lest õhtust tõelise elamuse.

Kõikide tähtpäevade puhul toimusid pärast päevakohast
kõnet ka ettekanded, eriti deklamatsioonid, sest nende sel-
geksõppimine oli suhteliselt kergem.

Asi paranes tunduvalt uute kasvatajate tulekuga. 1942.
aasta oktoobris tuli Epp Tasso, kellel oli lasteaedniku
kutse ja kes rajas tütarlaste käsitööringi. 1943. aasta jaa-
nuaris tuli Felicia Tõnisson. Tema rajas lastekodu pioneer-
riorganisatsiooni.

Laste meeoleu sõltus alati olukorrast rindel. Nii näiteks
andis meie vägede võit Volga ääres lastele uut elurõõmu
ja lootust peatseks tagasisaabumiseks Eestisse. See aga
mõjutas laste teotahet ja initsiatiivi.

Käsitööringis töötati kahes grupis. Vanemad õpilased
tegid väljaõmblus- ja aplikatsioonitöid, valmistasid täht-
päevadel korraldatavate peoõhtute puhul ettekantavate
näidendite jaoks dekoratsioone, kostüüme jne. Noorem
grupp valmistas nukuriideid ja mitmesuguseid mänguasju.

Tasso organiseeris ka mudilaste löökpillide orkestri.
Osa pille saadi endiselt pioneerilaagrilt, osa muretseti
juurde ja valmistati ka ise.

Esinemiste ettevalmistajad olid peamiselt Tasso ja
Tõnisson. Tantse ja laulumänge kombineeriti tihti ise.
Viiside leidmisel ja osalt ka selgeksõpetamisel aitas ka
õpetaja Hiljandi.

Lastekodu tagasitulek Eestisse.

Kuna mina lahkusin lastekodust juba 1944. a. talvel,
s. t. ajal, kui algasid juba lahingud Eesti NSV territoo-
riumi vabastamiseks, siis lastekodu reevakueerimise kohta
mul puuduvad isiklikud tähelepanekud. Andmeid Eestisse
tagasituleku kohta sain endistelt kasvandikelt Harry
Norlingilt ja Saima Vroomannilt, peamiselt aga kasvataja-
õpetaja Epp Tassolt.

Saadud andmetest selgub, et kohalike võimude abi lastekodu reevakueerimisel oli väga suur. Kaasa anti leiba, võid, pekki, mune, juustu. Kõike seda jätkus piisavalt kogu teeloleku ajaks.

Lapsed varustati uute viltidega ja tagavaraks anti uued saapad. Väikesed lapsed said uued valged jänesenahksed kasukad, suuremad tütarlapsed plüüšmantlid, suuremad poisid suslikunahast kasukad. Kui võrrelda nüüd seda varustust laste sõna tõsisel mõttes alastiolekuga Nevjanskisse jõudmisel ja arvestada ka seda, et sõda ei olnud veel lõppenud, siis ei saa jätta alla kriipsutamata seda suurt hoolitsust, mida kohalikud võimud eesti laste suhtes üles näitasid.

Hästi võeti meid vastu, kogu kolme aasta vältel koheldi hästi ja tagasiteele saadeti otse südamlikult.

Kui palju lapsi tuli tagasi? Sm. Tasso arvab, et 120 ümber. Kindlat arvu ei mäleta. See arv paistab olevat tõenäoline.

Kui mina 1944. a. märtsi algul lastekodu üle andsin, oli lastekodus üleandmise akti kohaselt — akti ära kiri on säilinud — 98 kasvandikku, neist 40 tütarlast ja 58 poissi, 8 poissi olevat 1944. a. suvel suunatud Puškinosse komso-molikaadri ettevalmistamise kursustele, kuid uusi tulnud juurde. Kaasa tulid vabrikus töötavad lapsed. Teel liitusid Tavatui lastekodu lapsed kasvataja M. Viirendiga.¹ Seega võis kasvandike arv olla isegi üle 120-ne.

Saatjateks tagasiteel oli direktor Tamm, õppealajuhataja Sergejeva, õpetajad-kasvatajad A. Hiljandi, E. Tasso, F. Tõnisson, tööinstruktor Vainomäe ja kasvataja M. Viirend. Peale selle veel teenindav personal.

Ülevas meeolus sõideti 10. detsembril välja. Palupera jaama jõuti 27. detsembril 1944. aastal, seega kestis reis 17 päeva.

* * *

Kuhu lapsed paigutati? Vanemad kooliealised (V, VI ja VII kl.) lapsed, arvult 20, paigutati Meeri lastekodusse, nooremad kooliealised ja eelkooliealised — Otepäele.

Vabrikus töötanud lastest siirdus enamik «Voltasse».

* * *

¹ Rühm eesti eelkooliealisi lapsi oli suunatud lähedal olevasse Tavatui suvitusasulasse sealsesse eelkooli-lastekodusse.

Vesteldes nüüd tagantjärele endiste Nevjanski lastekodu kasvandikega selgus, et kõik nad olid rahul eluga Nevjanskis.

Nii kirjutab Meeri lastekodu tolleaegne juhataja sm. Puidak minu kirjale vastates muuseas:

«Meile saadeti 20 last. Lapsed olid riietatud korralikult. Seljas olid uued valged jänese- ja suslikunahksed kasukad ning vesihallid plüüsmantlid. Jalas uued lubjavildid. Riie- test oli tütarlastel kaasas hulk kleite, sukki, pesu jne. Poistel olid mäletatavasti puuvillased ülikonnad. Laste meeoleolu oli hea, vesteldi palju reisimuljetest. Reis oli kulgenud rahuldavalt...

Nevjanski lastekodust rääkisid kõik ainult head.»

VERHNE-URALSKI EESTI MITTETÄIELIKU KESK- KOOLI ÕPPE- JA KASVATUTÖÖST SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL.

J. TAIMSOO.

Et anda ülevaadet õppe-kasvatustööst Verhne-Uraliski Eesti Mittetäielikus Keskkoolis Suure Isamaasõja aastail, peab esmajoones tutvustama kooli asutamise olukorda ja töötamistingimusi, sest need tegurid olid mõõduandvad kooli töös.

Eesti NSV-st evakueerunud perekondi ja üksikisikuid oli laiali üle kogu Tšeljabinski oblasti Verhne-Uraliski rajooni kolhoosides, sovhoosides ja rajoonikeskuses Verhne-Uraliski linnas — kokku 20 kohas. Kõige enam oli meie evakueerunuid Petropavlovski teraviljasovhoosis — ligikaudu 200 inimest, Verhne-Uraliski linnas umbes 150 inimest, mujal aga tunduvalt vähem. Kokku oli algul üle tuhande, hiljem pisut alla tuhande inimese. Minu esimeseks asupaigaks evakueerununa oli Petropavlovski sovhoos. See oli sovhoos-hiiglane: põldu öeldi olevat 20 tuhat ha ja üldine pindala 70 tuhat ha — kõik mustmulla stepimaa. Sellest sovhoosist algaski minu tutvumine Eesti NSV-st evakueerunute olukorraga.

Kui ma jõudsin Petropavlovski sovhoosi, see oli 20. oktoobril 1941. aastal, siis leidsin imestuseks, et sovhoosi keskuses kohaliku vene kooli juures töötas juba Eestist evakueeritud laste õppegrupp oma eesti õpetajaga. See oli

moodustatud juba õppeaasta algul kahekümne neljast algkooliealisest (I—IV kl.) õpilasest. Eesti õpilaste õppegrupp oli moodustatud ka selle sovhoosi Stepninski osakonnas (30 km kaugusel keskusest). Ka eelkooliealistele lastele organiseeriti kohalike lasteaedade ja lastesõimede juures rühmad oma kasvatajatega, et emad saaksid sovhoositööst osa võtta.

Eesti NSV valitsuse volinikuna oli mul ülesandeks järgmise aasta kevadel läbi käia ja tutvuda kõigi meie evakueerunute elu-oluga kogu rajooni ulatuses, luua nendega alaline kontakt ja anda neile võimalusekohast nõu ja abi. Peab märkima, et kohalikud nõukogude organid, kolhooside ja sovhooside juhtivad inimesed olid juba algusest peale evakueerunute eest heatahtlikult hoolitsenud, eriti just laste eest. Mitmes kohas, kus evakueerunute lapsi oli rohkem, moodustati eesti õppegruppid kohalike koolide juures ja lasteaedade juures omad lastegrupid. Sellega tagati lastele emakeelne õpetus ja vajalik materiaalne kindlustatus.

Eestikeelne kool organiseeriti ainult I—IV klassini ja mitte ka igal pool. Järgmisest õppeaastast alates tuli seda laiendada kõigile lastele ja juba seitsme klassi ulatuses. See oli juba palju raskem ülesanne. Kooskõlastatult Eesti NSV valitsuse, partei ja kohalike nõukogude organitega otsustati avada Verhne-Uralski linnas eesti õppekeelega mittetäielik keskkool kõigile Eesti NSV-st evakueeritud lastele, kes elasid selles rajoonis. Mujal määrati algklasside grupid kohalike vene koolide juurde. Kus aga kooliealisi algklasside õpilasi oli eriti vähe, seal pandi mitme kolhoosi või sovhoosi peale ametisse nn. rändõpetajad. Neid oli meil kahes kohas.

Verhne-Uralski Eesti Mittetäieliku Keskkooli avamine 1942/43. õppeaastal toimus hilinemisega — 14. detsembril 1942. aastal. See ei olnud tavaline kool, vaid internaatkool: lapsed õppisid ja elasid riigi ülalpidamisel. Internadi juhatajaks oli Anna Tamm, kes varem töötas Viljandis ühe lasteaia kasvatajana. Õppekavad olid nagu tavalistes koolides ja toidunormid nagu lastekodudes. Õpilasi võeti vastu I klassist alates üle kogu rajooni. Sellega kadus vajadus rändõpetajate järele ja ka väiksemad kooligrupid vene koolide juures likvideerusid, välja arvatud need, mis paiknesid kaugemal. Verhne-Uralski Eesti

Mittetäieliku Keskkooli direktoriks määrati Robert Rägastik — endine Viljandi Keskkooli direktor. Õppejõududeks olid Eestist evakueerunud õpetajad. Ainult vanemates klassides õpetas vene keelt üks kohalik vene õpetaja. See oli teretulnud nähtus rahvaste sõpruse arendamisel ja see aitas meil sidet pidada teiste selle linna õpetajatega. Koolis oli viis klassikomplekti I + III kl., II + IV kl. ja siis eraldi V, VI ja VII klass. Esimesel tegevusaastal õppis koolis 73 õpilast. Teisel õppeaastal kasvas see arv üle 120. Neist õpilastest ainult kümmekond olid linnas elavate vanemate lapsed, kes magasid küll oma kodus, kuid keda toitlustati internaadi juures ühistel alustel teistega.

Kooliruumideks saime ühe baškiiri koolimaja. See oli ühekorruseline puust hoone Sovetskaja tänaval nr. 55, kus kõige vajalikum remont oli tehtud, kuid ruumides ei olnud mingisugust mööblieset. Mõned raudvoodid, madratsid ja voodiriided saime kohalikust lastekodust laenuks. Osa õpilasi pidi esialgu põrandal või kahekesi ühes voodis magama. Järk-järgult hangiti ühest või teisest kohast laudu, toole ja pinke. Ka internaadi köögivarustus — köögi-riistad ja toidunõud — õnnestus peatselt komplekteerida. Internadiruumid olid ühtlasi ka klassiruumideks, nii et õppetundi tuli pidada magamistoas voodiäärel istudes. Paremaks «klassiruumiks» oli köögi kõrval olev söögituba — siin oli pikk laud seinast seinani ja kahel pool lauda pikad pingid. Alles järgmiseks õppeaastaks saime endile kooliruumideks veel ühe endise väikese koolimaja. Siin oli kolm koolipinkide ja klassitahvlitega sisustatud klassiruumi. Sellesse majasse sai korteri ka kooli direktor, kes seni elas ühes internaadi toas. Niisiis muutusid töö- ja elamistingimused juba palju lahedamaks.

Õppe- ja kasvatustöö korraldamine polnud kerge. Esiteks puudusid õpikud, neid oli ainult mõni üksik laps Eestist evakueerudes kaasa võtnud. Õpetaja Marmei teab rääkida, et tema 24-st õpilasest olid ainult ühel poisil Eestist õpperaamatud kaasa võetud. Olemasolevaid õpperaamatuid kasutasid siis kõik vastava klassi õpilased ühiselt koos oma õpetajaga. I klassi õpilastele valmistasid õpetajad ise liikuva aabitsa. Lugemise harjutamiseks kasutati edaspidi igasuguseid kättesattuvaid emakeelseid raamatuid. Alles järgmiseks õppeaastaks sai kool Eesti NSV valitsuselt mõningal arvul aabitsaid ja J. Seilentali koos-

tatud lugemikke vanematele klassidele. Ka venekeelsete õpikute hankimisega vanematele klassidele oli raskusi. Neid saadi mõned eksemplarid haridusosakonna kaudu õpetajatele kasutamiseks. Õpetajatel tuli iga päev tundi-deks valmistudes tõlkida kogu materjal käsitletava teema kohta ja koostada selle alusel konspekt. See polnud sugugi kerge, eriti veel noorel õpetajal, kelle vene keele oskus oli napp. Nõukogude kooli põhialuseidki tunti meil siis alles puudulikult. Tunnis tuli õpilastel kirjutada läbivõetava teema kohta konspekt. See nõudis palju kirjutuspaberit, mille saamisega oli samuti raskusi. Mõningal määral saime õppevahendeid laenutada haridusosakonna juures olevast pedagoogilisest kabinetist.

Missugune oli siis kõige selle juures õppeedukus? Kuigi õppetöö algus sügisel palju hilines, saavutati õppeaasta lõpuks üsnagi kõrge edasijõudmise protsent: 91,8. Halvemad ei olnud tulemused ka järgmisel õppeaastal, olgugi et sõja edasikestmisega majanduslikud tingimused ei paranenud. Edukas õppetöö seletub sellega, et meil oli väga tubli koolikollektiiv: õpetajad, kasvatajad ja muu kooli personal, eelkõige aga muidugi õpilased. Õpetajad olid iga päev pärast õppetunde internaadis oma õpilaste juures ja aitasid nõrgemaid järele. Väga palju hoolitsesid ka õpilased ise hea õppeedukuse eest. Näiteks üks 7. klassi õpilane Karl Rebane organiseeris algebra ühist ettevalmistamist iga järgmise päeva tunniks, kusjuures ta ise hakkas teisi abistama. Sellest matemaatikahuvilisest õpilasest on nüüd saanud nimekas teadlane. Laisku ja tõrkujaid õpilasi meil peaaegu ei olnudki. Juba esimese õppeaasta algul kuulutas õpilaskomitee välja võistluse parima klassi nimele. Kõige sellega oli lahutamatu seotud kooli komsomoli- ja pioneeriorganisatsioon. Olemasolevate andmete järgi oli esimese õppeaasta algul koolis 18 kommunistlikku noort ja 28 pioneeri, kusjuures õpilaste üldarv koolis oli sel ajal 60. Sama õppeaasta lõpul aga oli juba 31 kommunistlikku noort ja peale selle 43 pioneeri. Esimeseks algorganisatsiooni sekretäriks valiti õpilane Karl Rebane. Hiljem olid sekretäredeks veel õpetaja Ilse Rästas ja õpilane Vello Mikk. Poliitinformatsioon toimus iga päev, õhtuti kuulati reprodüktori ees viimaseid teateid rindelt. Kommunistlikke noori oli igas internaadi toas. Nende ümber koondus aktiiv, kes jälgis ja juhtis kogu elu omas toas. Ainult erandjuhtudel pöörduti asja lahendamisi-

seks õpetajate või kasvatajate poole. Kollektiivsustunne oli üldiselt tugev. Oma pika õpetajaameti ajast ei mäleta ma, et kuskil mujal oleksid kooli paremad õpilased nii tähtsat osa etendanud kooli kasvatustöös. Distipliiniküsimusega Verhne-Uralski koolis õpetajatel üldiselt raskusi ei olnud. Lapsevanemaid polnud vaja tülitada õpilaste halva käitumise või puuduliku edasijõudmise pärast.

Suvisel koolivaheajal käisid vanemad õpilased koos õpetajatega linnalähedastes sovhoosides ja kolhoosides tööl. Töökäsi oli seal kibedasti tarvis. Nooremad õpilased hoolitsesid oma kooli köögiviljamaa eest, kus peamiselt kartuleid kasvatati. Siit sai kool märgatava toidulisa. Üheks suuremaks suviseks tööks oli kooli varustamine küttega. Et ümbruses oli lage stepp, oli puitküttega raskusi. Õnneks oli linnast umbes 6 km kaugusel väike turbaraba. Seal käidi suvel pikemat aega iga päev labidatega turvast lõikamas ja kuivatamas. Kevadel koguti ka stepist mõnesuguseid ravimtaimi kohalikule apteegile. Sanitaarremondi tegid õpilased ühes õpetajatega oma internaadis ja kooliruumides ise.

Iga päev seadis meie ette uusi küsimusi ja ülesandeid. Nendega kaasas käisid muidugi omad raskused ja mured, kuid meie deviisiks oli: «Mitte viriseda!» See deviis oli hästi mõjuv. Kui mõni kalduski hädaldama, siis mitmest suust tuletati talle seda meelde. Ja tõesti, virisejaid meil üldiselt ei olnud. Küll aga elurõõmu ja tegutsemistahet. See väljendus esmajoones palavas soovis kaasa aidata kodumaa võitlusele julma vaenlase vastu, taotlustes hästi õppida ja töötada ning kunstilist isetegevust viljelda.

Internaadi majas oli väike saal alalise näitelavaga, kus sagedasti korraldati peoõhtuid nii oma kooli rahvale kui ka teistele Eestist evakueerunutele. Siin tähistati ka riiklikke pühi. Peoliste hulgas oli ka kohalikke elanikke. Tih-tipeale külastas meid haridusosakonna juhataja, kellele meie kooli õpilaste esinemised väga meeldisid. Pärast eeskava mängiti ühismänge ja tantsiti.

Kooli juures töötasid mitmesugused isetegevusringid, nagu tütarlaste tantsurühm (esitati karakter- ja rahvataantse), laulukoor, näitering ja väike keelpillide ansambel. Õpiti selgeks ja kanti ette mitu lühinäidendit. Kord esitati ka üks omaloominguline kaasaegse teemaga 3-vaatuseline näidend. Näidendite ja tantsude jaoks vajaliku

butafooria kombineerimisel olid tütarlapsed väga leidlikud ja osavad. Mäletan, kuidas lihtsast valgest marlist ömmeldi oma «baleriinidele» toredad riided. Seelikute valmistamiseks pidid saarlastest lasteemad ohverdama rahvatantsijatele mõnegi oma triibulise vooditeki.

Kevaditi toimus ülerajooniline koolide kunstilise isetegevuse ülevaatus, kus Verhne-Uralski eesti kool tunnustati igal aastal rändpunalipu vääriliseks.

Kui kuulutati välja korjandus tankikolonna «Lembitu» ehitamiseks, siis Verhne-Uralski eesti kooli isetegevuslased andsid ka selleks oma väikese osa. Korraldati kontsertõhtu ühes linnalähedases kolhoosis. 8 km sinna käidi ära jalgsi ja seda ei peetud ületamatuks raskuseks. Pidu läks kõigiti korda ja peo sissetulek annetati õpilastepoolse panusena vaenlaste vastu võitlemiseks rindel. Palgalised töötajad annetasid selleks oma kuupalga või osa sellest ja mõned enamgi.

Tähtsaks tegevusalaks oli ka sport, kuigi sportlikust inventarist oli suur puudus. Mängupallidki olid vanadest riidetükkidest kuidagi kokku ömmeldud. Peamiselt harrastati jookse ja hüppeid. Suvel harrastasid poisid õngespordi. Oli ju Uraali jõgi, mille kaldal me elasime, küllaltki kalarikas. Käisin ise ka mõned korrad poistega koos kalal ja võin kinnitada, et asi tasus ennast kõigiti ära. Suvel vabal ajal käidi linna lähedal stepis marjul. Stepis kasvas väga palju maasikaid ja neid toodi koju ämbrite ja korvide kaupa. Need maasikad on märksa teistsugused kui Eestis. Lehed on küll samasugused, aga marjad on ise suuremad, rohekat värvi ja väga magusad.

Nii elas ja töötas Verhne-Uralski Eesti Mittetäielik Kesk-kool Suure Isamaasõja ajal. Õpilased, ehkki kaugel oma sünnimaast ja vanematest, hoidsid tugevasti kokku — ühe mure oli ka teiste mureks — ja nii karastusid nad oma tulevaseks iseseisvaks eluks. Kõik nad on leidnud endale elus õige koha. Mitmetest on saanud pedagoogid, alates algkooli õpetajast kuni ülikooli õppejõududeni.

KUTSEHARIDUSE KORRALDAMISEST EESTI NOOR- TELE SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL NÕUKOGUDE LIIDU TAGALAS.

A. REINART.

Plaanipärane kvalifitseeritud oskustöölisi ettevalmistav kutsehariduse süsteem Nõukogude Liidus sai alguse 2. oktoobril 1940. a. väljaantud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega «Riiklikkudest Tööjõureservidest».

Sama seadluse alusel alustati 1940. a. detsembris ka Eesti kutsehariduse ümberkorraldamist olemasolevate üksikute kutsekoolide baasil. Töötati välja koolide võrk, mis oleks suutnud rahuldada areneva tööstuse plaanilisi vajadusi tööjõuga. Asuti olemasolevate koolide reorganiseerimisele ning uute koolide loomise ettevalmistamisele.

Kõik selle katkestas aga fašistliku Saksamaa reeturlik kallaletung meie maale. Olemasolevate kutsekoolide lõpuklasside õpilased astusid Punaarmee ridadesse. Koolide pedagoogiline personal mobiliseeriti ja evakueerus. Evakueerus ka palju perekondi kooliealiste lastega, kellele isad või vanemad vennad võitlesid hävituspataljoni ridades, töötasid nõukogude organites või evakueerusid koos tehastega Nõukogude Liidu tagalasse, peamiselt idarajoonidesse. Evakueerusid ka lastekodud.

Seega oli tagala idarajoonidesse, peamiselt Tšeljabinski oblastisse koondunud palju õppimisealisi noori. Pärast evakueerumis- ja perekondade paigutusküsimuste lahendamist seisti küsimuse ees, kuidas kindlustada eesti noortele tagala oludes õppimisvõimalused.

Eriti tähtis oli küsimus noorte kutsehariduse osas ja seda esijoonel kahel põhjusel.

Esiteks. Oli vaja sisustada evakueeritud laste elu, anda neile haridus. Paljudel lastel puudusid vanemad, paljude isad võitlesid Eesti Laskurkorpuse ridades. Neile lastele sobis hästi kutsekool, kus õpilased olid täielikult riigi ülalpidamisel.

Teiseks. 1943. a. alguses oli Punaarmee asunud otsustava pealetungi perioodi, mille tagajärjel fašistlik röövararmee pidi järk-järgult loobuma okupeeritud aladest — Nõukogude linnadest ja asulatest. Varem või hiljem oli vabaneemas ka Nõukogude Eesti territoorium. Nagu muudki okupeeritud alad, nii ka Eesti NSV oli fašistide poolt põhja-

likult laastatud. Linnad, asulad, tööstus, põllumajandus ootasid taastamist. Sellest tekkis paratamatu vajadus kvalifitseeritud ehitajate ja oskustöölise järele. Ning esimeseks ülesandeks oligi valmistada ette kvalifitseeritud oskustöölisi vabastatava Nõukogude Eesti tööstuse taastamiseks ja edasiarendamiseks.

Nendel põhjustel organiseeritigi mõningate kohalike kutsekoolide juurde eesti noorte õppegrupid. Eriti aktiivselt toimus see Tšeljabinski linnas Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi algatusel.

Minule teada olevail andmeil töötasid Suure Isamaasõja aastail NSV Liidu tagalas järgmised kutsehariduslikud õppegrupid:

Kasli (Tšeljabinski oblast) mehhaniseerimiskooli baasil toimus eesti rahvusest mehaanikute ja autojuhtide ettevalmistamine. Siin õppis umbes 150 õpilast ajavahemikul 1943. a. aprillist kuni juunini 1944. a. Need kursused allusid Põllumajanduse Rahvakomissariaadile ja õpilasteks olid peamiselt täiskasvanud inimesed.

1942. a. lõpul organiseeritud Kaasani Tööstuskooli nr. 3 juures kolm eesti õppegruppi, kokku umbes 70 õpilast lukksepa, elektri-lukksepa ja metallitreali erialadel. Õpilaste keskmine vanus oli 16—17 aastat, kusjuures tütarlaste arv moodustas umbes 30% õpilaste üldarvust.

Õppetöö neis gruppides toimus põhikooli, s. o. metallitöötajaid ettevalmistava tööstuskooli õppekavade ja programmide järgi.

Eesti noortest moodustatud õppegrupid pöördusid 1944. a. detsembris oma kodumaale tagasi, kus osa õpilasi siirdusid kohe iseseisvalt töökohtadele, osa aga lõpetas oma õpingud 1945. a. juulikuus Raudteekoolis nr. 1. Eestlastest õppejõududena töötasid Kaasani seltsimehed Gabovitš, Räts, Kelder, Konström ja teised.

Kolmandaks kohaks, kuhu eesti noored õppima asusid, oli Tšeljabinski Tööstuskool nr. 2, mis töötas Tšeljabinski traktoritehase baasil.

Märgitud kooli juurde organiseeriti neli õppegruppi, kokku umbes 100—120 õpilast. Õpetati treiali, lukksepa ja elektrik-lukksepa erialasid.

Seega loodi sõja-aastail eesti rahvusest õppegrupe kolme õppeasutuse baasil, kus ühtekokku õppis umbes 350 õpilast. Umbkaudse arvestuse järgi võib ütelda, et Suure Isamaasõja vältel valmistati tagalas okupatsiooni ikkest

vabastatava Eesti tööstuse ja põllumajanduse vajaduseks 40 metallitrealit, 85 lukkseppa, 59 elektrikut, 56 mehaanikut ja 100 autojuhti.

Kuna töötasin Tšeljabinski Tööstuskooli nr. 2 juurde moodustatud eesti õppegruppidega kogu nende olemasolu jooksul, s. o. 1943. a. juulist kuni õpilaste tagasipöördumiseni Eestisse 1945. a. septembris, siis peatuksin selle kooli töökorraldusel pisut üksikasjalikumalt. Kuna tingimused ja olukord olid kõikides tööstuskoolides peaaegu võrdsed, siis loob alljärgnev ülevaade pildi eesti õpilaste õppetööst ja elamistingimustest ka teistes samalaadsetes õppeasutustes.

Tšeljabinski Tööstuskool nr. 2 oli suur metalliste, s. t. treialeid, freesijaid, hõöveldajaid, lukkseppi jne. ettevalmistav õppeasutus üldise õpilaskontingendiga 1000—1200 õpilast. Kool oli varustatud eeskujulikkude erialaliste õppetöökodadega, eriala kabinetidega ja klassiruumidega.

Eesti gruppide organiseerimise momendiks oli kooli õppetöö juba normaliseerunud. See tähendab, et oli asutud töötama peaaegu rahuaegsetes tingimustes, pidades rangelt kinni ettenähtud 2-aastasest õppeajast. Püsima jäi veel vaid olukord, et ei olnud fikseeritud kindel õppeaasta algus ja lõpp. Õpingud lõpetanud, suunati õppegrupp tehasesse tööle ning selle asemele komplekteeriti jällegi uus. Ei tuntud tol perioodil ka suvist õppevaheaega. Graafiku kohaselt käisid õpilased suvekuudel 2—3 nädala jooksul kooli abimajandis põllutöödel. See moodustaski kogu õppevaheaja.

Sõja algusest kuni 1942. a. lõpuni töötas kool aga eritingimustes. Õppeaeg kestis maksimaalselt vaid 3 kuni 4 kuud. Õpilastele anti selle aja jooksul üksnes algteadmised oma kutsealast ning nad siirdusid kohe tehasesse tööle. Sellel perioodil õppis koolis, kus rahuaegsetel tingimustel võis õppida kuni 600 õpilast, pidevalt üle 2000 õpilase.

Eesti gruppide organiseerimise ja kogumise periood kestis juulist kuni septembrikuuni. Tegelikuks õppetöö alguseks kujunes 1. september 1943. a. Selleks ajaks oli kogunenud juba umbes 100 õpilast. Neist moodustati neli õppegruppi: grupp nr. 57 — metallitrealid (grupijuht sm. Raidma), grupp nr. 61 — elektrikud (grupijuht sm. Tatrik), grupp nr. 63 — remondilukksepad (grupijuht sm. Seilus) ja grupp nr. 4 — lukksepad, mis kinnitati minule.

Õpilaste arv grupis oli keskmiselt 25, esines ka kõikumisi õpilaste lahkumise ja juurdetuleku arvel.

Kes need õpilased olid? Peamiselt 14—16-aastased noorukid, poisid ja tüdrukud, enamikus ilma vanemateta. Kooli tulid nad Tšeljabinski oblasti piiridest, aga ka kaugemalt. Paljud olid sattunud tagalasse lastekodu evakueerumisega Eestist, paljudel olid vanemad langenud kodumaa kaitsmisel juba Eestis.

Õpilaste üldises koosseisus oli 35 tütarlast, kes jagunesid peaaegu võrdselt õppegruppide vahel. See tähendab, et koos poistega õppisid ka tütarlapsed treiali, lukksepa ja elektri eriala. Ehkki õpilaste keskmiseks vanuseks oli 14—16 a., leidis ka vanemaid, 18—19-aastasi. Nagu vanuselt, nii ka hariduselt moodustasid õpilased väga kirju pere. Nende haridustase kõikus 3 kuni 8 klassini. Minule kinnitatud õppegrupis oli 26 õpilasest 14 tütarlast ja 12 poissi.

Arusaadav, et niisuguses olukorras oli ühtse ja teotahetelise grupikollektiivi loomine küllaltki keerukas ja raske ülesanne. Sellega tulid aga meie gruppide juhid, vaatamata väikestele pedagoogilistele kogemustele, siiski hästi toime.

Õppetöö toimus toleaegse Tööjõureservide Peavalitsuse poolt kinnitatud ühtse õppeplani alusel ning jagunes teoreetiliseks ja praktiliseks õppetööks. Õppekursus kestis 2 aastat.

Teoreetilistest ainetest õpetati matemaatikat, geomeetriat, vene keelt, füüsikat ja poliitainet (selle sisu oli umbes sama, mis tänapäeva koolis ühiskonnaõpetusel) üldainetena ning eriala tehnoloogiat, metallide tehnoloogiat ja tehnilist joonestamist eriainetena. Lisaks märgitutele oli veel ette nähtud kehaline kasvatus. Õppeplaanide tunniline koormus oli kokku 42 tundi nädalas, sellest 18 tundi teooriat ja 24 tundi praktilist tööd.

Õppetöö oli organiseeritud nii, et teoreetilised ja praktilised tunnid esinesid ülepäeviti, s. t. kolm päeva nädalas teoreetilisi tunde (6 tundi päevas) ja 3 päeva praktilist tööd (8 tundi päevas).

See oli plaaniline koormus, kuid see ületati alati, eriti praktilise töö osas. Enamik puhkepäevadest kujunes õpilaste algatusel samuti tööpäevadeks.

Teoreetiline õppetöö toimus koolis kahes, praktiline õppetöö aga neljas vahetuses, s. o. kogu ööpäeva. Nagu

mäletan, olid praktika vahetuse algused kell 8.00, 14.00, 20.00 ja 2.00. Grupid töötasid igal nädalal ise vahetuses. Siin iseloomustab õppetöö pingsat olukorda kas või see fakt, et nädalal, kui praktikatunnid lõppesid kell 8.00 hommikul, algas samal päeval kell 14.00 teoreetiline õppetöö.

Teoreetilisi tunde andsid tehniliste ainete osas gruppide juhid sm. Raidmaa ja sm. Tatrik, minul ja sm. Raidmaal tuli õpetada ka üldhariduslikke aineid, nagu matemaatika, geomeetria, joonestamine. 61. ja 63. grupis, kus olid vene keelt paremini valdavad õpilased, andsid teoreetilisi tunde kohaliku kooli õppejõud. Üldainetest õpetas matemaatikat ja füüsikat sm. A. Pärl¹, kes lahkus kahjuks varem. Vene keelt õpetas sm. Šats-Kon. Hiljem töötab füüsika ja poliit-aine õpetajana juba suurte kogemustega pedagoog sm. Tarnaste.

Eestikeelsed õpikud puudusid nii üld- kui ka tehnilistes ainetes. Arvestades õpilaste haridustaset, tuli õppetundide tähtsam osa konspekterida küllaltki aeglase dikteerimise teel. Seejuures kasutasid õpetajad peamiselt olemasolevaid venekeelseid õpikuid. Kuna aga kehtivad õppeprogrammid eeldasid vähemalt 5—6-klassilist algharidust, siis tuli õpikuid kohandada õpilaste hariduslikule tasemele. See muutis õpetamise veelgi keerukamaks. Püüdsime Hariduse Rahvakomissariaadi kaasabil hankida ka eestikeelseid õpikuid, kuid need ei jõudnud kahjuks kohale. Mäletan, kui leidsime Eesti NSV Tšeljabinski esindusest 1940. aastal Eestis väljaantud «Lukksepa tööd» ja «Metalitreiali käsiraamatu», oli see suureks rõõmuks ja abiks kõigile õpetajatele tehniliste ainete käsitlemisel.

Edasi mõni sõna peamisest, nimelt praktilisest õppetööst.

Nagu märgitud, toimus praktiline õppus peamiselt kooli töökodades. Praktilisele õppetööle esitati kolm põhiülesannet: kasvatuslik, õpetuslik ja tootmisalane ülesanne. See tähendab, et õpilaste poolt valmistatud detailid pidid kindlustama kõigepealt programmikohaste tööoperatsioonide õppimise ning olema sealjuures tegelikult vajalikud. Kuna kool töötas Tšeljabinski Traktoritehase baasil, mis oli muutunud koos sinna evakueerunud Leningradi

¹ A. Pärl — pärast sõja lõppu ajaloo-keeleteaduskonna dekaan Tartu Riiklikus Ülikoolis.

Kirovi-nimelise tehasega üheks suuremaks tehaseks Nõukogude Liidus, oli ka koolis toimuva õppetöö peamiseks praktiliseks eesmärgiks lihtsamate tehasele vajalike tööriistade valmistamine.

Kuidas kõik see teenindas kasvatuslikke eesmärke, on kõigile selge. Siinjuures meenub üks juhtum:

Õpilane N. valmistab lõiketangid. Nende äraandmisel selgus aga, et õpilase töö oli nn. «peidetud praak», see tähendab, et pealiskaudsel vaatlemisel oli kõik nagu korras. Tegelikult olid terad halvasti töödeldud — nad võisid murduda. Sellele tähelepanu juhtimisel hakkas õpilane ennast õigustama, et tangid on ju valmis, praegu on nad terved, mis sellest, kui nad edaspidi katki lähevad jms.

«Sul isa töötab?» küsis meister.

«Jah.»

«Aga, sõber, mõtle, kui isale satuvad sinu valmistatud tangid, need murduvad ning isal juhtub õnnetus. Või ehk ei olegi see sinu isa, on sinu kaaslaste vend või ka keegi teine. Mis ütleksid sa siis?»

Õpilane hakkas nutma ja valmistas uued tangid. Kuid praagi küsimus oli mitte üksnes tema, vaid terve grupi töös lahendatud — seda lihtsalt ei esinenud enam.

Suutsime oma õpilastega edukalt täita kõik need ülesanded. Juba teisest-kolmandast õppekuust alates andsid meie õpilased kindlat, plaanipärast toodangut, ületades neile ettenähtud tootmismorme ja plaane. Olles pingsas sotsialistlikus võistluses kõigi kooli gruppidega, saavutasid eesti grupid sageli esikohti. Allapooie 4.—5. kohta koolis õppivaist umbes 60 õppegrupist ei langenud kogu õppeaja vältel ükski grupp. Sm. Raidmaa juhtimisel töötav 57. treialite grupp saavutas kogu õppeaja vältel 11 korda esikoha, 4. grupp (lukksepad) saavutas esikoha 2, teise koha 7, kolmanda koha 4 korda jne.

Eriti vastutusrikkaid detaile valmistasid 63. grupi õpilased meister sm. Seiluse juhtimisel. Siin oli nõutav tuhandiku-millimeetriline täpsus, samal ajal range plaanilisus. Toodang valmis kooperaerimise korras — detailid sobitati tervikuks mujal. Mäletan, millist pingutust see alguses õpilastelt nõudis. Kui palju kordi jäädi ka pärast teoreetiliste tundide lõppu töökotta, et kindlustada õigeaegne plaani täitmine. Mäletan, kuidas meister tehnilise kontrolli osakonnas närveeris. Harilikult aga suuremat praaki ei esinenud.

Kui kutsekoolide õpilased pärast Suurt Isamaasõda raporteerisid, et nende käte poolt valmis väljaõppeprotsessis üle kahe miljardi rubla väärtuses toodangut, siis võime uhkusega ütelda, et nii mitmedki tuhanded rublad sellest toodangust on antud tagalas kutset õppivate eesti noorte poolt.

Õppetulemuste kohta meie grupis võiks sedagi märkida, et kui Tšeljabinski Tööstuskool nr. 2 hoidis enda käes 1943. aasta lõpul ja 1944. aasta algul kolm kvartalit järjest üleliidulise sotsialistliku võistluse rändpunalippu, siis omajagu teeneid oli selles ka eesti õppegruppidel.

Suure tähtsusega oli õpilaste elu korraldamine väljaspool õppeaega. Püüdsime igakülgset sisustada nende vabu hetki. See ülesanne oli meile, kasvatajatele, üks raskemaid töölõike.

Palju kordi tuli omaette istuvalt poisilt või tüdrukult petta silmast pisar, sest tihti lõi neis läbi igatsus oma kodu järele ja mure oma vanemate pärast. Seda kõike oli võimalik unustada ainult teotahtelises ja elurõõmsas kollektiivis.

Suunasime kogu oma tähelepanu õpilasorganisatsioonide juhtimisele ja abistamisele. Kõik meie õpilased olid kommunistlikud noored, välja arvatud need, kellel vanusest puudu jäi. Ametiühinguorganisatsiooni kuulusid aga eranditult kõik. Need organisatsioonid kujunesid gruppide hingeks, olgu see siis õppeküsimumuste lahendamisel, sotsialistlike kohustuste vastuvõtmisel ja täitmisel, seinalehtede väljaandmisel või isetegevuse organiseerimisel.

Igal grupil ilmus regulaarselt oma seinaleht, milles kajastus nii grupi elu kui ka muud päevakohased küsimused. Paljud õpilased võtsid osa ülekoollistest ringidest, peamiselt tantsu- ja solistide ringist. Korduvalt esineti tervele koolile. Meenub üks kontsert, kus õpilane Guido Vaher, väga meeldiva häälega poiss, esines solistina kooli estraadiorkestris. Eriti meeldis kuulajatele gruusia rahvalaul «Suliko». Esinemine oli nii menukas, et õpilane Vaher sai endale hüüdnimeks «Suliko».

Suurem osa esinemisi toimus aga omavahel. Isetegevuse innukaks organiseerijaks oli tütarlaste kasvataja sm. Rosalie Rätsep, kes tunnistati ka kooli parimaks kasvatajaks. Väga tihti organiseerisime ühislugemisi. See oli omajagu raske toiming, sest kirjavara oli venekeelne, lugeda tuli aga eesti keeles. Siin langes pearaskus vene keele õpetaja

sm. Šats-Koni õlgadele, kes tuli sellega suurepäraselt toime. Mäletan, et nii lugesime läbi raamatu «Kuidas karastus teras».

Oodatud külalisteks meie õpilastele olid Tšeljabinskis asuva Eesti NSV valitsuse esindajad. Palju kordi esines õpilastele südamliku vestlusega sm. Valsiner, samuti ka sm-d Maran, Rea ja Tamberg. Meie kollektiivi külastasid ka prof. Kure, sm. Seilenthal, Normann ja teised.

Nad jutustasid kutsekooli õpilastele sündmustest Isamaasõja rinnetel ja punaarmeeaste sangarlikust võitlusest kodumaa vabaduse eest. Nad selgitasid eesti rahva ajaloolist võitlust saksa kolonisaatorite vastu ja eesti noorsoo ülesandeid käimasolevas heitluses fašistlike rööv-vallutajate vastu.

Vaatamata puudulikule keeleoskusele oli suhtlemine vene õpilastega südamlik. Ei mäleta ühtegi ebameeldivat vahejuhtumit. Küll aga meenub juhtum, kus vene õpilased sööklas kõige tihedama järjekorra juures heasüdamlikult kamandasid: «Poisid, laske need läbi, ega nad ise niikuinii korralikult trügida oska!»

Õpilaskonna omavahelisest heast läbisaamisest kõneleb kas või seegi fakt, et ärasõidul tulid meid saatma enamus pedagoogilist kollektiivi ja arvukalt õpilasi. Vastastikused soovid olid südamlikud. Mitu taskurätikut nuttis lahkumisõhtul märjaks meie Leida või nende Tatjana, seda ei tea, küll oli aga kõigest näha, et lahkuda on lõpmata kahju.

Võib-olla mõni sõna veel elu-olustikulistest tingimustest. Nagu märkisin, olid õpilased täielikul riigi ülalpidamisel. Neile oli kindlustatud toit (kolm korda päevas), riietus ja ühiselamu. Nii ühiselamu kui ka söökla asusid õppekorpusest umbes poole kilomeetri kaugusel. Toitlustamine toimus ühtsete ratsioonide alusel. Kuivõrd küllaldane oli toit, on raske ütelda, sest võrdselt sõid nii 17-aastased kasvueas noorukid kui ka nooremad õpilased. Ja ei olnud märgata, et ka noorematel oleks tekkinud ülejääke või isutust.

Siinjuures ei saa märkimata jätta tollaegse Eesti NSV Hariduse Rahvakomissäriaadi hoolitsust meie noorte elu- ja õppetingimuste pideva parandamise eest, olgu see kirjanduse, jalatsite, rõivaste muretsemisel või laste sanatooriumidesse paigutamisel jne.

1945. a. suvel pärast Suure Isamaasõja võidukat lõppu lõpetasid grupid oma kaheaastase õppeaja ning 23. august-

til 1945. a. alustasime tagasisõitu kodumaale. Järele oli jäänud veel vaid 69 õpilast. Ülejäänud olid vanemate poolt juba varem välja nõutud, komsomoli liinis tööle suunatud või mujale läinud.

6. detsembril 1945. a. kirjutasime tollaegses Tallinna Tööstuskoolis nr. 1 neile välja lõputunnistused ning 69 noort spetsialisti siirdusid meie pealinna tehastesse: «Punasesse Retti» 45 lõpetajat, ETKVL-i autotöökotta 3 lõpetajat, Masinaehitustehasesse 6 lõpetajat.

Mis on neist saanud edaspidi? Paljud töötavad kuni tänaseni samadel töökohtadel, olles oma ala eesrindlased. Paljud töötavad juhtivatel kohtadel, nagu sm. Võgon tehase direktori asetäitjana, sm. Atemann meistrina jne. Paljud on lõpetanud tehnikumi ja merekooli ning töötavad vabariigi mitmetes rajoonides.

Aastad ja elu on kandnud laiali meie tookordsed õpilased. Kuid nende kollektiiv, nende sõprus püsib. Need raske ja karmid päevad, millal nende lastekäed ühinesid kogu meie maa tööliklassi kätega, et septseda suurt võitu meie kodumaa anastajate üle, need päevad on nii neile kui ka meile, pedagoogilisele kollektiivile, unustamatud.

EESTI PIONEERID ARTEKI PIONEERILAAGRIS SUURE ISAMAASÕJA AASTATEL

H. KURM.

Eesti astumine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvaste sõbralikku perre tõi endaga kaasa suured muudatused eesti noorte elus. Täiesti uutele põhimõtetele rajati noorsoo-organisatsioonide töö. Esimest korda alustasid 1940/41. õppeaastal eesti koolides tööd pioneerimalevad. Sisukas ja huvitav töö talvel muutus veelgi huvitavamaks kevadel, kui ELKNÜ Keskkomitee kuulutas välja suure vabariikliku võistluse ajakirjanduse levitamise, õppimise, käitumise, seinalehtede, laulude jm. alal. Vabariiklikul võistlusel paremateks osutunud rühmad said õiguse saata oma esindaja üleliidulisse pioneerilaagrisse «Artek». Tuhandeid teisi pioneere ootasid meie vabariigis esmakordselt tööd alustanud 25 pioneerilaagrit. Neist suu-remad asusid Väänas, Narva-Jõesuus, Toilas, Võsul, Kõrus, Taevaskojas, Koitjärvel jm., mahutades ühtekokku 10 000 last. Uute laagrite sisustamiseks anti Ametiühingute

Kesknõukogu poolt 1 500 000 rubla, mille eest muretseti kõigile pioneerilaagreile uus mööbel, voodipesu, toidunõud, muusikariistad jne. Laste toitlustamiseks määrati laagritele 2 000 000 rubla. Neile pioneeridele, kes pioneerilaagritesse ei läinud, organiseeriti kõigis keskustes nn. suvised mänguväljakud.

13. juunil 1941. a. sõitsid tuhanded pioneerid üle kogu vabariigi laagritesse. Algas eesti pioneeridele kauaoodatud pioneerisuvi.

Kahekümne neljale vabariigi parimale pioneerile saabus aga 11. juunil küllakutse sõita Nõukogude Liidu kaunimasse pioneerilaagrisse — Artekki. Sõitjaid oli kõigist Eesti NSV osadest. Nii sõitsid Tallinnast Laine Teesalu, Viktor Palm, Uno Kaljurand; Tartust Kalju Polli, Jolanda Rammi ja Karl Hellat; Rakverest Salme Karu; Narvast Ellen Aja ja Adolfiine Salu, Vladimir Nikolajev ja Tamara Krantševskaja; Saaremaalt Viktor Keskküla; Raplast Lembit Reidla ja Arvid Paeorg; Viljandist Adolf Tamm; Tapalt Hans Liiv; Võrust Harald Ilves; Haapsalust Harri Lepik; Pärnust Vladimir Aas; Kohilast Asta Kalvet; Peterist Vladimir Katkov ja Anatoli Zimin; Paidest Ethel Sillarand; Muraste Lastekodust Aino Saan.

15. juuni hommikul oli kogu see lastepere Tallinnas. Koguneti Laiale tänavale, majja, kus praegu asub Riiklik Nukuteater. Paljud pioneerid olid Tallinnas esimest korda. Kiiresti toimus siin veelkordne arstlik kontroll. Seejärel käidi kesklinnas, jalutati Toompeal ja Kadriorus. Artekki sõitvate pioneeridega vestlesid ajakirjanikud ja nad ise esinesid ringhäälingus. Sama päeva õhtul kell 22.50 viis rong eesti pioneerid Leningradi poole. Pioneerijuhiks oli noor, sõbralik, alati abivalmis Niina Hrabrova, kes oskas eesti ja vene keelt ning pidi olema ka tõlgiks, kuna laste vene keele oskus aastase õppeaja järel oli veel üsna napp.

Palju uut pakkus eesti pioneeridele Leningrad. Jaamas võtsid neid lilledega vastu Leningradi Pioneeride Palee esindajad. Pakid jäeti ööbimiskohale ja istuti omnibussi. Sõideti läbi linna, imetleti Neeva laiust, linna suurust, vaadati huvitavaid ajaloolisi paiku: Talvepaleed, Peeter I ausammast, Admiraliteeti. Eriti vaimustuti Leningradi Pioneeride Paleest. Siinsed pioneerid olid valmistanud hulgaliselt kummi- ja bensiinimootoriga lennukimudeleid, raadioid ja muid aparate. Palju oli siin skulptuure, puunikerdusi ja maale. Õhtul toimus Leningradi pioneeride

kontsert. Paluti esineda ka külalistel, s. o. eesti pioneeri-
del. Tütarlapsed laulsid paar laulu. Need võeti kuulajate
poolt soojalt vastu. Lahkudes vahetati aadresse ja alles
hilisõhtul jõuti ööbimiskohta.

Leningradist läks teekond Moskva suunas, kuhu jõuti
17. juunil. Unustamatu mulje jättis pioneeridele Kreml ja
Lenini mausoleum. Samuti meeldis väga metroo ja sõit
eskalaatoritel. Sama päeva õhtul algas sõit Krimmi. Sim-
feropolis olid vastas Arteki omnibussid. Pärast einet ja
kaitsesüstimist jätkus sõit. 19. juunil jõuti Arteki.

Arteki paljurahvuseline pioneeride pere võttis uustul-
nukad sõbralikult vastu ja nad paigutati Suk-Susse. Tol-
lal koosnes Artek 3 osast: nn. Ülemisest ja Alumisest laag-
rist, mis paiknesid «Karukalju» lähedal, ja Suk-Sust. Kui
palju oli siin esialgu vaadata! Üksi Sus-Sus oli 33 hoonet
(endist sanatooriumi), mille Nõukogude Liidu valitsus kin-
kis 1936. a. pioneerilaagritele. Territoorium ise oli üle
60 hektari suur. Jõudnud Arteki, mindi eelkõige arsti
juurde, sealt sauna ja siis järgnes riiete vahetamine. Kõik
pioneerid said selga uhiuue arteki vormi: valge särki, val-
ged linased põlvpüksid ja panama mütsikese, tüdrukud
said valged seelikud. Järgnes majutamine. Kui teiste liidu-
vabariikide pioneerid paigutati rühmadesse vastavalt
vanusele, siis eesti pioneerid pandi puuduliku vene keele
oskuse tõttu ühte rühma. Tütarlapsed said oma valdusse
avara hoone ülemise korruse, poisid alumise. Tihedad side-
med sõlmiti kõrvalruumides paiknevate gruusia pioneeri-
dega, hiljem Moskva, Usbekistani, Kasahstani, Valgevene
ja teiste lastega. Tõsi küll, esialgu oli raskusi keelega, aga
kaasas oli ju pioneerijuht Niina, kes valdas mõlemaid
keeli, ja tema vahendusel laabus kõik.

21. juuni õhtul, Eesti NSV töörahva revolutsioonilise
väljaastumise aastapäeva puhul, esinesid kõik eesti pio-
neerid, kes laulude, deklamatsioonide, tantsude ja püra-
miididega. Kui need lõppesid, kõlasid pealtvaatajate suust
hüüded: «Очень хорошо!» Seda mõistsid kõik pioneerid.
Arteki pioneerilaagris elati täisverelist pioneerielu ja eel-
olevad päevad töotasid palju uut.

22. juuni hommikul levis kulutulena laagris teade:
fašistlik Saksamaa on reetlikult kallale tunginud meie
kodumaale. Kõik laagris viibivad pioneerid kogunesid
vabaõhukino väljakule, kus laagri juhtkond informeeris
täpsti toimunust ja püstitas laste ette ülesanded, mida sõja

puhkemisel tuli eriti arvestada. Arteki pioneerilaager läks vastu uutele, sõjaaja tingimustele. Hooned maskeeriti, aknad pimendati. Laagri valve muudeti senisest tõhusamaks, öösel liikusid laagri territooriumil pioneeridest patrullid. Kõik isikud, kes tabati laagri maa-alal ja kes ei teadnud parooli, viidi laagri staapi. Laagri peavärvast ei lastud kedagi ilma loata sisse. Korrapidajad jälgisid pidevalt binokliga merd, et avastada iga vaenlase laeva, samuti peeti silmas mägesid. Valvurite ülesandeks oli kohe teada, kui mägedes või merel midagi kahtlast märgataks. Tänu pioneeride valvsusele avastatigi ühel ööl mägedes kahtlased valgusesignaalid. Sellest teatati laagri staapi. Tabati vaenlase spioon, kes andis signaale merel viibivatele allveelaevadele.¹

Kolm päeva pärast sõja puhkemist hakkasid paljud pioneerid ära sõitma. Valdav enamus lastest sõitis koju. Osal Arteki lastest, nimelt valgevenelastel, ukrainlastel, lätlastel, leedulastel, eestlastel, poolakatel, rumeenlastel jt. ei olnud aga enam võimalik koju tagasi pöörduda, sest vaenlased ohustasid juba nende kodumaad. Nii muutus Arteki pioneerilaager koduks ligikaudu kolmesajale erinevast rahvusest pioneerile. Laagri töötajad eesotsas laagriülema asetäitja, hilisema laagriülema Juri Grigorjevits Jastreboviga tegid omalt poolt kõik selleks, et pärast teiste lahkumist aidata kohalejäänul üle saada esialgsest nukrustundest ja koduigatsusest. Laagris viidi järgnevatel päevadel läbi palju huvitavaid üritusi. Matkati palju. Käidi «Karukalju», «Punase kalju», «Punase küla» juures, sõideti korduvalt kaatriga Jaltasse, supeldi, peeti vee-sõda, jalutati, mängiti. Rangelt peeti kinni laagridistsipliini. Hommikul äratas pioneere fanfaar, sellele järgnes võimlemine, siis tubade korrastamine, rivistus ja nii toimus kõik kindla plaani kohaselt, kuni õhtuse lipulange-tamiseni.

Ent Artekis ei saadud enam kaua viibida. Fašistliku Saksamaa sõjamasin veeres järjest edasi. Artek oli ohustatud ja seetõttu tuli lapsed evakueerida. 5. juulil sõitsid bussid taas Arteki laagrisse, pioneerid rivistusid veel viimast korda, veel hellitati pilkudega armsaks saanud kohti ja sõit läks läbi Alušta Simferopoli, kust edasi sõideti juba rongiga Moskvasse.

¹ Vt. V. Aas. «Tuusik Artekki».

Pärast lühikest puhkust Moskvast oli Arteki pioneeridele ajutiseks peatuspaigaks ette nähtud Mtsõri sanatoorium, endine Lermontovi esivanematele kuulunud Mtsõri loss. Hommikupoolikul toimus siin pioneeritöö, õhtupoolikul kitkusid pioneerid abimajandis rohtu. Eesti pioneerid ootasid tollal veel kodunt kirju, ent need saabusid üha harvemini ja lakkasid siis hoopis tulemast. Pioneerijuhil Niina Hrabroval oli palju tegemist, et laste meeoleolu hoida reipana ja neid kasvatada tublideks tööd armastavateks noorteks. Sel eesmärgil toetas ta iga laste poolt tulnud head algatust. Nii sõlmisid ühe toa tüdrukud tollal omavahel kirjaliku kokkuleppe, kuidas töötada, üksteist aidata ja sõbralikult elada. Kokkuleppele kirjutas peale toakaaslaste alla ka vanempioneerijuht Niina. Seda püüti igati täita.

Fašistlik röövarmee tungis ikka kaugemale ja kaugemale meie kodumaa territooriumile.

15. juulil oli arteklastel järjekordne jüripäev. Nende edasiseks koduks oli ette nähtud praeguse Volgogradi oblasti Nižni-Tširskaja linna lähedal asuv puhkekodu. Laevaga sõideti Volgogradini, kus põgusalt tutvuti linnaga, õhtu veedeti koos siinsete pioneeridega pioneeride palees, kus esinesid ka eesti pioneerid. Järgmisel päeval sõideti juba edasi Nižni-Tširskaja puhkekodusse, kuhu arteklased jäid kuni külmade tulekuni novembri alguses. Kuna oli sõjaaeg, tuli mõelda sellele, kuidas korraldada kogu elu võimalikult iseteenendamise põhimõttel. Pioneerid jagati brigaadidesse, osa neist töötas köögis, osa olid pesupesijad, triikijad, lappijad, osa brigaade töötas abimajandis, osa talitas loomi. Nii mõnedki pioneerid töötasid nii edukalt, et neile usaldati hiljem üha vastutusrikkamaid ülesandeid. Jolanda Rammist kujunes õmbleja, kes hakkas kogu laagriperele õmblema pesu, jakke, kleite ja muud vajalikku. Harri Lepik tutvus pagaritöö saladustega ja kui hiljem pagar Punaarmesse mobiliseeriti, jäi kogu laagri leiva küpsetamine juba arteklaste enda hooleks. Üldiselt elas kogu laager juba väljakujunenud laagritraditsioonide alusel. Töötasid pioneerirühmad, malevanõukogu. Abistati kohalikke kolhoose viljakoristustöödel. Selleks moodustati esialgu 2, hiljem 4 brigaadi. Mõistes töö tähtsust, nõudsid isegi laagripere kõige nooremad, et ka neid tööle võetaks. Nende ülesandeks jäi viljapeade koristamine.

Laagri pidulik avamine toimus hiljem, alles 3. augustil külaliste juuresolekul. Ettekannetega esinesid peale teistest rahvustest pioneeride ka eesti pioneerid. Tööst vaba aega kasutati maastiku- ja sõjamängudeks. Just siin Nižni-Tširskaja puhkekodus viibides sulas laagripere üheks tugevaks kollektiiviks, mida soodustas kahtlematult ka asjaolu, et üha paremini õpiti rääkima vene keelt, et erinevatest rahvustest lapsed töötasid ühistes tööbrigaadides, tundsid ühist vastutust ja muret kogu oma laagri heaolu eest.

Saabus talv. Kauemaks Nižni-Tširskaja puhkekodusse jääda oli võimatu, kuna majades puudusid küttekolded, ja nii sõideti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks tagasi Volgogradi, kus arteklased paigutati elama 4-korruselise koolimaja neljandale korrusele. Alumistel korrustel asusid evakueerunud lastekodud. Esimesel sõjatalvel oli Volgograd üle majutatud. Palju oli siin põgenikke. Kõikjal valitses suur ruumipuudus. Linn oli pimendatud. Siin elati üle ka esimesed pommitamised. Esmakordselt tajusid lapsed teravalt sõjahingust. Sellest tingituna tunnetasid pioneerid selgemini kui varem oma kohustusi kodumaa vastu. Paljud, eriti vanemad poisid, avaldasid soovi frondile minna. Laagri personali vähendati nüüd veelgi. Laagris oli tollal laagrijuhataja, arst, kokk ja 4 pioneerijuhti. Kõik laagri ülalpidamiseks vajalikud tööd tegid eranditult pioneerid ise. Laagri koondatud personali palkadeks ettenähtud 10 000 rubla saatsid pioneerid tagasi Punaarmee fondi. Kogu Nõukogudemaad haaranud patriootilisest liikumisest innustatuna otsustasid pioneerid anda omapoolse panuse haavatud sõdurite ravimiseks. Iga päev läksid pioneeride brigaadid haiglatesse. Siin jagunesid nad rühmadeks. Üks rühm abistas köögis, teine parandas sõdurite pesu, kolmandad toitsid raskesti haavatuid. Väga soojalt võeti haavatute poolt vastu pioneeride kontserdid. Nende kontsertide sisuks oli eri rahvuste laulud ja tantsud. Veel siiani meenutavad endised arteklased, kuidas meeldisid haiglas viibijatele sellised laulud, nagu «Kui Kungla rahvas», «Ei saa mitte vaiki olla», «Mullu mina muidu karjas käisin» ja paljud teised.

Üha suurenev haavatute juurdevool tingis uute haiglate avamise vajaduse. Ka siin andsid omapoolse panuse

arteklased. Kuue kuu jooksul koputasid arteki vormis pioneerid paljude volgogradlaste ustele, kogudes inventari, pesu, toidunõusid, raamatuid kolme uue avatava haigla jaoks.

Igal riiklikul tähtpäeval valmistasid arteklased tuhandeid kingituspakke rindevõitlejatele. Palju tänukirju saabus sellele vastuseks.

Ülalnimetatud töödele lisandusid veel sageli erakordsed ülesanded. Nii anti poistele ülesandeks sinelitele nõöbid ja haagid ette ömmelda. Seda tööd (nii ebamehelik, kui ta esialgu näiski) püüti täita võimalikult hästi ja töö lõpetati ennetähtaegselt.

Juhtus sageli, et tuli loobuda öörahustki. Keset sügavat und kõlasid fanfaariheliid: komsomoli linnakomitee vajas noorte pioneeride abi, sest jaamas oli kiiresti vaja laadida vaguneid, tööjõudu aga polnud. Arteklased ei keeldunud kunagi. Kiiresti oldi riides ja mõne minuti pärast kõlas öiselt pimedail linnatänavail laul ja arteklased sammusid kiiresti tööle. Töötati kogu jõust, et veoseid võimalikult kiiremini rindele sõitvatele autodele laadida.

Arteklaste abi rindele oli nii silmapaistev, et 1942. aasta kevadel saabus neile Riikliku Kaitsekomitee poolt tänu-telegramm.

Peale pingsa töö frondi abistamisel ja elukondlike ülesannete täitmisel tuli tegelda ka õppimisega. Koolimine oli takistatud vähese vene keele oskamise tõttu. Keele valdamine oli aga eelduseks süstemaatilisele koolitööle. Nii hakati iga päev lugema ja tõlkima venekeelseid raamatuid, esialgu lasteraamatuid, siis aga üha raskemaid. Pioneerijuhtide juhendamisel õpiti iga päev mõned tunnid matemaatikat, füüsikat ja teisi õppeaineid. Arteklased leidsid kõigi nende ülesannete kõrval aega ka isetegevuseks. Mitmekesised oma sisult ja ettekannete vormilt olid laagripere isetegevusõhtud, ent arteklased esinesid ka avalike kontsertidega. Lapsed ise kirjutasid lühinäidendeid, esinesid omaloominguliste tantsudega. Ettekanneteks tuli pioneeridel kõik ise valmistada, nii dekoratsioonid, kostüümid kui ka rahvarõivad.

Laagris ilmusid pidevalt seina- ja välklehed. Seinalehte ilmus nelja aasta kestel kokku 58 numbrit, välkleht «Arteki Aken» ilmus iga suurema rinde- ja tagalasündmuse puhul. Lehe väljaandmisel abistasid A. Paeorg, E. Sillarand, L. Teesalu. Tookordne Arteki pioneer, praegu

Tartus töötav kunstnik Kalju Polli, oli üks silmapaistvamaid lehe kaastöölisi, kes varustas lehte vajalike illustatsioonidega, karikatuuridega jne.

Volgogradis viibisid arteklased ligi 6 kuud. 1942. a. kevadel muutus seal olukord ohtlikuks. Fašistliku Saksa-maa lendurid pommitasid tollal juba korduvalt linna, tuli viibida varjendeis. Õhurünnakute sagenedes võtsid vanemad poisid vabatahtlikult osa valveteenistusest katustel ja pööningutel. Pikkade tangide abil visati pommid kas liivakastidesse või alla tänavale. Just sellel väga raskel ajal astusid komsomoliealisteks saanud pioneerid komso-moli, nende hulgas oli ka hulk eesti pioneere.

10. mail 1942. a. siirdusid arteklased Frolovi jaamast paarkümmend kilomeetrit eemal asuvasse nn. «Hõbedaste Tiikide» puhkekodusse. Siia asumisel kanti laagri-le üle suurem rahasumma laagri korrastamiseks. Laagriülem Juri Grigorjevitš teatas sellest pioneeridele, kes otsustasid raha anda riigi kaitsefondi ja oma tööga kõik vajalik korrastada. Voldemar Aas ja ukraina pioneer Aljoša panid oma jõududega käima isegi laagri elektriijaama (vt. V. Aas «Tuusik Artekki»).

Front lähenes aga üha. Sakslaste pommidest põles lähim raudteejaam Frolova. Algasid palavikulised ettevalmistustööd evakueerimiseks. Eelkõige oli vaja muretseda auto-transport, varuda toit pikaajaliseks teekonnaks, pakkida taas kogu laagri varandus. Kogu laagripere pandi pak-kima, pioneerid hakkasid ise küpsetama leiba paarisajale inimesele. Nelja ööpäeva jooksul küpsetati 1000 kg leiba, millest valmistati kuivikud kaasavõtmiseks.

Suve lõpul asusid arteklased teekonnale, mis kujunes neile üheks kõige raskemaks. Front oli lähedal. Pommitamised sagesid. Sõideti Kamõšini, et seal laevale asuda. Jõudnud kohale, elasid lapsed üle järjekordse pommitamise. Pommid lõhkesid laste peatuspaiga läheduses. Õnneks ohvreid arteklaste hulgas tookord ei olnud. Kuna lapsi oli ohtlik Kamõšini jätta, siis viidi nad lähedal ole-vasse Jelšanka külla, kus oodati laeva, et sõita Kaasani. Hoolikalt puuokstega maskeeritud laevas, mis liikus kalda lähedal, sõideti Kaasani. Viimases kehtiva karantiini tõttu siin maale minna ei saadud ja nii sõideti teise laevaga Ufaani, kust edasisõit kulges juba rongiga Altaisse. Tee-kond Altai kraisse kestis nädalaid. Nii mõneski jaamas tuli sõjaolukorra tõttu viibida mitu päeva, enne kui artek-

laste 5 vagunit haagiti ida poole liikuvatele ešelonidele juurde ja sõitu võidi jätkata. Laste toitlustamine kõgu sellel pikal teekonnal, samuti ööbimine korraldati laagri juhtkonna poolt eeskujulikult.

Septembris 1942 jõuti arteklaste viimasesse peatuspaika — Altai kraisse Belokurihha kuurorti, mis asus maalilises mäestikus. Siin anti arteklaste kasutada kaks kahekorruselist suvilat. Pioneerid paigutati 4—5 kaupa tubadesse. Elu jätkus siin juba varem väljakujunenud traditsioonide kohaselt. Jälle moodustati brigaadid kolhooside abistamiseks nii põllu- kui majapidamistöodel. Belokurihhas alustasid arteklased ka kooliskäimist. Enamus pioneeridest astus kuuendasse klassi. Raskusi oli esialgu ikka veel vene keelega. Esimese õppeveerandi lõpul oli paljudel vene keele kirjalik mitterahuldav. Ent õppetööski olid arteklased visad: teisel veerandil saadi samas õppeaines juba rahuldav hinne ja viimasel veerandil oli valdaval enamusel vene keele hinne neli ja viis. Vanuse tõttu lahkus osa arteklasi sõjaväkke, ülejäänud jätkasid õpinguid ka järgmisel õppeaastal, osa kohaliku kooli juures isegi eksternidena.

Altai alustas Arteki laager uuesti vastuvõttu. Selleks remontisid arteklased ise seni kasutamatult seisnud kahekorruselise puhkekodu. Toad lubjati, parandati ukсед, aknad ja ahjud. Juurde võeti Leningradi blokaadirõngast väljatoodud lapsi, samuti sõitis siia Tervishoiu Rahvakomissariaadi töötajate lapsi, peamiselt neid, kelle vanemad olid sõjas surma saanud.

Ka siin abistasid arteklased õppetöö kõrval fronti, nii palju kui nad suutsid. Nad töötasid lähedal asuvates kolhoosides ja sovhoosides, käisid metsatööl, abistasid punaarmee laste perekondi, vanemad pioneerid asendasid pioneerijuhte. Ükski hetk ei möödunud kasutult. Kui arteklased said teada, et võidukas Punaarmee on vabastanud Arteki, siis intensiivistus noorte töö veelgi ja tänuks saatsid noored oma isikliku tööga kogutud 20 000 rubla ja 18 tonni vilja Punaarmeele. Teistkordselt said arteklased Riikliku Kaitsekomitee tänu osalisteks.

Ka Altai tegeldi intensiivselt isetegevusega. Ada Salu ja Olja Breitman said Altai krai isetegevuse olümpiaadil kiituskirja eesti rahvatantsude hea esitamise eest. Üks suurimaid isetegevuslikke kontserte, mille sissetulek annetati eesti tankikolonni heaks, toimus 1944. a. veebruaris.

Klubi laval sinisel foonil kujutati Tallinna siluetti, mille liuglesid kajakad. Esitati venekeelne montaaž, üksikuid katkendeid Kaval-Antsust ja Vanapaganast, rahvarõivais noored tantsisid «Jooksupolkat», «Viru valssi», «Kalamees», lauldi eesti laule. Klubitäis rahvast võttis noorte poolt esitatu väga soojalt vastu. Kontserdist laekunud 3000 rubla läks tankikolonna «Lembitu» ehitamiseks.

Poliitinformatsioonid, mis laagris toimusid küll juba sõja algpäevist peale, omandasid siin üha suurema tähtsuse. Laagris oli suur NSV Liidu kaart, kus lipukestega oli tähistatud rindejoon. Igal hommikul peale TASS-i teadaannet märgiti muudatused rindejoones. Millise hõiskamisega võeti vastu teated ühe või teise maakoha vabastamise kohta! Eriti õnnelikud olid need, kelle kodukoha Punaarmee oli vabastanud.

Pikkade sõja-aastate jooksul püsis eesti pioneeridest arteklaste pere kindlalt koos. Lahkusid ainult üksikud. Suurem pereheitmine toimus 1944. a. juulis, kus 10 eesti arteklast said väljakutse Puškinosse sõitmiseks. Seal toimusid Eesti NSV komsomoliaktiivi ettevalmistuskursused. Teised jäid Altaisse kuni 1945. a. jaanuarini, millal ka nemad sõitsid tagasi fašistlikest anastajatest vabastatud kodumaale.

Suure Isamaasõja aastatel Arteki pioneerilaagris viibinud eesti pioneerid said hoolimata rasketest sõja-aastatest hea hoolitsuse ja kasvatuse osalisteks. Üheteistkümnest eri rahvusest lapsed sulasid siin kokku monoliitseks, töökaaks, oma Nõukogude kodumaad armastavaks kollektiiviks.

Endistest arteklastest on saanud tublid Nõukogude kodanikud. Enamik neist täidab praegu vastutusrikkaid ülesandeid. Nii töötab Viktor Keskküla Kõrgemate ja Keskeriõppeasutuste Komitees, Viktor Palm, keda juba laagris hüüti professoriks, on silmapaistev teadlane — keemik Tartu Riiklikus Ülikoolis, Kalju Polli maalid on vabariigis kõikjal tuntud, Laine Teesalu töötab Eesti Raadios, Jolanda Ramm Hans Heidemanni nimelise Trükikoja kaadrite osakonna juhataja asetäitjana. Seda loetelu võiks veelgi jätkata. Kõiki endisi arteklasi iseloomustavaks jooneks on sügav patriotism, sellest tulenev kohusetunne ja andumus tööle, millele kindla aluse pani nende elu Artekis.

S I S U K O R D

Saateks	3
Õppe- ja kasvatustöö eesti üldhariduslikes koolides Nõukogude tagalas 1941.—1945. a. H. Kurn	5
Kaagvere Lastekodu elust Suure Isamaasõja aastail Nõukogude Liidu tagalas. E. Siilivask	24
Vaivara lastekodu Nevjanskis. J. Kurn	40
Verhne-Uralski Eesti Mittetäieliku Keskkooli õppe- ja kasvatustööst Suure Isamaasõja aastail. J. Taimsoo	52
Kutsehariduse korraldamisest eesti noortele Suure Isamaasõja aastail Nõukogude Liidu tagalas. A. Reinart	58
Eesti pioneerid Arteki pioneerilaagris Suure Ismaasõja aastail. H. Kurn	66

ЭСТОНСКИЕ ШКОЛЫ
В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ В ТЫЛУ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Сборник статей

Составитель: В и л л а н д Лео Иоханнесович

На эстонском языке.

Trükkimisele antud 29. IX 1964. Paber 54×84, 1/16. Trüki-
poognaid 5. Tiraaž 500. MB-08710. Tellimise nr. 2176.
Trükikoda «Kiir» Viljandi, V. Kingissepa t. 31.

Hind 20 kop.

Hind 20 kop.

A-23592